

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Παραδόσεις στο Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης
Ἑαρινό ἔξάμηνο 1998

Περιεχόμενα

Εισαγωγή στην ιστορία της τυπογραφίας	1
Ή μεταρρύθμιση, ο τριακονταετής ευρωπαϊκός πόλεμος και οι πρώτες εφημερίδες	5
Ή απόλυταρχία στην Ευρώπη, ο τύπος και ο δρόμος για τη Γαλλική επανάσταση	11
Ή βιομηχανική επανάσταση και ο τύπος του 19ου αιώνα	17
Οι μεγάλες εφημερίδες του 19ου αιώνα και ο λαϊκός τύπος: Ήνωμένες Πολιτείες και Άγγλία	25
Οι μεγάλες εφημερίδες του 19ου αιώνα και ο λαϊκός τύπος: η λοιπή Ευρώπη	31
Ο τύπος στον 20ό αιώνα: Ρωσία, Γερμανία και ολοκληρωτικά καθεστώτα	35
Ο τύπος στον 20ό αιώνα: Γαλλία στις δοκιμασίες των παγκοσμίων πολέμων	41
Ο τύπος στον 20ό αιώνα: Άγγλία - Τά μεγάλα έκδοτικά συγκροτήματα	47
Βιβλιογραφικά βοηθήματα	51

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή στην ιστορία της τυπογραφίας

Κατά τούς τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα στη δυτική και κεντρική Ευρώπη, όπου είχε επικρατήσει ο φεουδαρχικός τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας, ιδίως από τις αρχές του 12ου αιώνα, σημειώθηκε μεγάλη ανάπτυξη των πόλεων, αρχικά ως κέντρων εμπορικών ανταλλαγών, στη συνέχεια ως τόπων οργανωμένης βιοτεχνικής παραγωγής. Οι κάτοικοι των πόλεων αυτών σύντομα συγκρούστηκαν με τούς ηγεμόνες, κοσμικούς ή εκκλησιαστικούς, που όριζαν την ευρύτερη περιοχή και κατόρθωσαν να αποσπάσουν συμβόλαια, που τούς εξασφάλιζαν διοικητική και φορολογική αυτονομία, δηλαδή αυτοδιοίκηση. Σε όρισμένες από τις πόλεις αυτές δημιουργήθηκαν τα πρώτα πανεπιστήμια, οργανωμένα και αυτοδιοικούμενα κέντρα μάθησης, που αποτελούσαν νέες μορφές εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, διαφορετικές από τα ως τότε γνωστά μεσαιωνικά μοναστήρια. Τα πανεπιστήμια της Bologna, με νομική σχολή, και του Παρισιού, με σχολή θεολογίας, ήσαν τα πρώτα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Από σπουδαστές και καθηγητές του Παρισιού δημιουργήθηκε στη συνέχεια το πανεπιστήμιο της Όξφόρδης. Καθώς η διδασκαλία γινόταν στα λατινικά, η εκπαίδευση στη δυτική και κεντρική Ευρώπη δεν διασπάτο από επί μέρους έθνικές γλώσσες.

Στους τόπους όπου βρίσκονταν συγκεντρωμένοι φοιτητές και καθηγητές, όπως ήταν φυσικό, δημιουργήθηκε αγορά για βιβλία και είδη γραφής, επομένως καταστήματα γραφικών υλικών και εργαστήρια αντιγραφής χειρογράφων βιβλίων. Η αναγέννηση της κλασικής παιδείας προκάλεσε όμως και νέες ανάγκες από τούς διανοούμενους του 15ου αιώνα. Η αύξηση της ζήτησης είναι φυσικό να προκαλέσει άνοδο της τιμής ενός ήδη ακριβού προϊόντος. Κάτω από αυτές τις συνθήκες άρχισαν οι προσπάθειες μηχανικού πολλαπλασιασμού των χειρογράφων. Συχνά γινόταν χρήση ξύλινων πλακών για αναπαραγωγή φύλλων συγχωροχαρτιών ή και σελίδων ολόκληρων βιβλίων, που λόγω της ευτελέστερης εμφάνισής τους και του χαμηλότερου κόστους τους ονομάζονταν βιβλία των πτωχών. Το μειονέκτημα αυτής της λύσης ήταν η σύντομη φθορά της ξύλινης μήτρας και η αδυναμία να ξαναχρησιμοποιηθεί σε άλλο βιβλίο.

Μεταξύ αυτών που πειραματίζονταν στον τομέα αυτό ήταν και ο Γερμανός χρυσοχόος Ιωάννης Gutenberg. Στίς προσπάθειές του είχε ως χρηματοδότη τον Ιωάννη Fust. Η εφεύρεση του Gutenberg επέτυχε τελικά την εκτύπωση του πρώτου βιβλίου με κινητά στοιχεία με μεταλλικές μήτρες, που προσαρμόζονταν σε χειροκίνητο πιεστήριο το οποίο εξασφάλιζε ομοιόμορφη πίεση σε όλη την επιφάνεια της σελίδας, και χρησιμοποιούσε μελάνι με βάση το λάδι, τέτοιο που να είναι δυνατή η εκτύπωση και στίς δύο όψεις ενός φύλλου.

Τό 1455, με τον συνεργάτη του Peter Schöffer, ο Gutenberg ολοκλήρωσε στη Γερμανική

πόλη Mainz την έκτύπωση της πρώτης του Βίβλου, που ονομάστηκε "Βίβλος τῶν 42 στίχων", σέ δύο στήλες καί δέθηκε σέ δύο τόμους. Ἡ ἐργασία τῆς έκτύπωσης εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ τρία χρόνια, δηλαδή ἡ ἐπαναστατική αὐτή ἐξέλιξη σημειωνόταν τὰ ἴδια χρόνια, πού ἡ Κωνσταντινούπολη ἔπεφτε στὰ χέρια τῶν Ὀθωμανῶν.

Στὴ συνέχεια χρηματοδότης καί ἐφευρέτης διαφώνησαν καί ἔφθασαν στὰ δικαστήρια. Τό δικαστήριο ἀποφάσισε ὅτι τὸ τυπογραφεῖο ἀνήκε στὸν Fust, πού συνέχισε τίς τυπογραφικές ἐργασίες μὲ τὸν Schöffer, ἐνῶ ὁ Gutenberg ἀναγκάστηκε νὰ ξαναρχίσει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ἐπιχείρησή του.

Παρά τὴν ἀτυχία τοῦ ἴδιου τοῦ Gutenberg, μέτρο τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐφεύρεσής του ἀποτελεῖ ἡ ταχύτατη διάδοσή της σέ ὅλη τὴ δυτική καί κεντρικὴ Εὐρώπη. Ἀντιδράσεις ὑπῆρξαν φυσικά ἀπὸ τοὺς ἀντιγραφεῖς χειρογράφων ἀλλὰ δέν ἦσαν ἀρκετές γιὰ νὰ ἀνακόψουν τὴν ἐξάπλωση τοῦ νέου μέσου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐχθρική ὑποδοχὴ, τὴν ὁποία ἐπιφύλαξε τὸ Παρίσι στὸν Fust, ὅταν προσπάθησε νὰ διαφημίσει ἐκεῖ τὰ προϊόντα τοῦ ἐργαστηρίου του· τὸ Παρίσι ἦταν τὸ ἰσχυρότερο κέντρο παραγωγῆς χειρογράφων βιβλίων.

Ἡ φύση τῶν νέων τυπογραφικῶν ἐργαστηρίων μὲ τίς ἀνάγκες τους γιὰ κεφάλαια διέφερε ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια ἀντιγραφῆς κωδίκων. Ἔτσι εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ πιστωτές ἢ καί ἀπὸ τὴν προστασία κάποιου ἰσχυροῦ πολιτικοῦ παράγοντα, π.χ. τοῦ πάπα ἢ ἐνὸς ἐπισκόπου ἢ κοσμικοῦ ἡγεμόνα (Βενετία) ἢ πανεπιστημίου (Sorbonne). Στὴ διαδικασία παραγωγῆς βιβλίων δέν ἄργησε νὰ ἐμπλακεῖ ἡ πολιτικὴ καθὼς οἱ ἀρχές ἐπέβαλλαν τὴ λειτουργία τῶν τυπογραφείων ὕστερα ἀπὸ ἔγκριση ἀδειῶν λειτουργίας. Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐμφάνισης τοῦ νέου μέσου οἱ τυπογράφοι ἦσαν ἐκτεθειμένοι στὴ δυσἀρέσκεια ἢ τὴν εὐνοια γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν προϊόντων τους κυρίως τῶν κοσμικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ καί τοῦ πλήθους. Συχνές ἦσαν οἱ διώξεις ἐναντίον τους καί ἡ διάλυση τῶν ἐργαστηρίων τους. Ἀρκετές φορές ἡ διάλυση ἐνὸς τυπογραφείου σέ μία πόλη συνέβαλλε στὴν ἐγκατάσταση τῆς ἐπιχείρησής σέ ἄλλη καί ἔτσι στὴν περαιτέρω διάδοση τῆς τυπογραφίας.

Τὰ πρῶτα μεγάλα κέντρα τυπογραφίας ἀνθίσαν στίς πόλεις τῆς Γερμανίας, τῆς Ὀλλανδίας καί τῆς Ἰταλίας. Γνωστός μέγας τυπογράφος τῆς Βενετίας ἦταν ὁ Aldus Manutius, στὸν κύκλο τοῦ ὁποίου ἐργάσθηκαν πολλοὶ Ἕλληνες λόγιοι τῆς διασποράς, ὅταν αὐτοὶ ἐγκατέλειπαν τίς τουρκοκρατούμενες πατρίδες τους. Τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ ἔντυπο βιβλίο, δηλαδή βιβλίο ἐξ ὀλοκλήρου στὰ ἑλληνικά, εἶναι ἡ *Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν* τοῦ Κωνσταντίνου Λάσκαρη, πού τυπώθηκε στό Μιλάνο 1476. Τὸν ἴδιο χρόνο τυπώθηκε στό Λονδίνο τὸ πρῶτο ἀγγλικὸ βιβλίο, μιὰ μετάφραση δημοφιλοῦς γαλλικοῦ ἔργου, ἀπὸ τὸν μεταφραστή του, William Caxton. Στὴ

Γαλλία, όπου τό πρώτο τυπογραφείο λειτούργησε στό Παρίσι υπό τήν αιγίδα τοῦ πανεπιστημίου τῆς Σορβόνης, περίφημος τυπογράφος ἦταν ὁ Robert Estienne.

Τό 1627 λειτούργησε στήν Κωνσταντινούπολη τό πρώτο ἑλληνικό τυπογραφείο υπό τήν αιγίδα τοῦ πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη. Διαλύθηκε μέσα σέ λίγους μῆνες μετά ἀπό ἐνέργειες τῆς Πύλης καί τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἀντιπάλων τοῦ πατριάρχη.

Δέν εἶναι περίεργο ὅτι στόχος τῶν πρώτων ἔντυπων βιβλίων ἦταν νά μοιάζουν ὅσο γινόταν μέ τά χειρόγραφα, καί στό περιεχόμενο -τή θεματολογία-, τό ὁποῖο ἐκαλοῦντο νά πολλαπλασιάσουν, καί στή μορφή. Ἡ ἐπαναστατική ἀλλαγή, πού ἐπῆλθε στήν κοινωνία καί τόν πολιτισμό τῆς Εὐρώπης μέ τήν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας, δέν ἔγινε ἀμέσως ὀρατή. Αὐτό πού ἦταν ὀρατό ἦταν ἡ ἀστραπιαία διάδοσή της μαζί μέ τή μεγάλη ἐμπορική ἐπιτυχία τοῦ νέου μέσου στήν κεντρική καί δυτική Εὐρώπη. Τίποτε ὅμως δέν μπορούσε νά παραμείνει ὅπως ἦταν.

Ὁ ἐμπορικός ἀνταγωνισμός προκάλεσε νεωτερισμούς στή μορφή τοῦ βιβλίου γιά τήν προσέλκυση ἀγοραστῶν. Τά τυπογραφικά στοιχεῖα ἔγιναν ἀπλούστερα, λιγώτερο περίτεχνα ἀπό τά χειρόγραφα πρότυπα, ἡ διάταξη τῶν βιβλίων ἔγινε πιο χρηστική, τά βιβλία ἀπέκτησαν σελίδα τίτλου, πίνακες περιεχομένων, εὐρετήρια καί ἀρίθμηση σελίδων, χαρακτηριστικά αὐτονόητα σήμερα ἀλλά ἀπόντα ἀπό τό χειρόγραφο βιβλίο. Τά ὀνόματα τῶν συντελεστῶν μιᾶς ἔκδοσης, ἀπό τήν τελευταία σελίδα τοῦ χειρογράφου, μεταφέρθηκαν στήν πρώτη σελίδα τοῦ ἔντυπου βιβλίου. Οἱ ρόλοι τῶν συντελεστῶν αὐτῶν διαχωρίστηκαν καί ἔτσι ὁ συγγραφέας ἐνός ἔργου ξεχώρισε ἀπό τόν σχολιαστή, τόν συμπληρητή καί τόν μεταφραστή. Ἐτσι ὁ ρόλος τοῦ συγγραφέα ἀπέκτησε ιδιαίτερο κύρος ἐνῶ ταυτόχρονα ἄρχισαν νά τίθενται ζητήματα πατρότητος τῶν ἔργων καί τῶν ιδεῶν καί ζητήματα copyright. Ἐνας νέος κώδικας δεοντολογίας, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ὁ συγγραφέας ἀναγνώριζε καί τιμοῦσε τήν πηγή τῶν πληροφοριῶν του, ἀπέβλεπε στή συγκρότηση μιᾶς ιδεατῆς καί οἰκουμενικῆς κοινωνίας διανοουμένων (republic of letters).

Γιά νά διευκολυνθεῖ ἡ ἐμπορία τῶν βιβλίων δημιουργήθηκαν οἱ πρώτοι κατάλογοι βιβλίων, ἐνῶ ἡ διάδοσή τους καί ἡ διεύρυνση τῆς ἀγορᾶς τοῦ βιβλίου σέ εὐρύτερα, μή λατινομαθῆ κοινωνικά στρώματα, ὑπαγόρευσε τή συγγραφή στίς ζωντανές σύγχρονες γλώσσες. Ἐτσι ἡ διαδικασία αὐτή ἐπέβαλε στίς γλώσσες αὐτές τήν τυποποίηση πού συνέτεινε στήν παγίωση ἑθνικῶν γλωσσῶν καί τήν ταυτόχρονη δημιουργία πολιτιστικῶν συνόρων στήν Εὐρώπη.

Κατά μέσο ὄρο ἕνα χειρόγραφο βιβλίο στοίχιζε ὅσο περίπου 300 ἔντυπα. Ἡ διαφορά αὐτή ἦταν ἀρκετή ὥστε νά δημιουργήσῃ νέες σχέσεις μεταξύ βιβλίου καί ἀναγνώστη. Ἡ κατοχή βιβλίου, καί μάλιστα βιβλιοθήκης, δέν ἀποτελοῦσε πλέον προνόμιο τῶν πλούσιων καί τῶν ἡγεμόνων ἢ τῶν μοναστηριῶν. Ἡ λογιόσύνη ἔγινε προσιτή σέ περισσότερους. Ἐπί πλέον ὁ ἴδιος λόγιος

μπορούσε να συμβουλευέται ταυτόχρονα και να συγκρίνει περισσότερα βιβλία από ό,τι άλλοτε, όταν ήταν υποχρεωμένος να ταξιδεύει σε ολόκληρη την Ευρώπη για να αναζητεί μοναδικά χειρόγραφα σε μοναστηριακές βιβλιοθήκες.

Πρίν από τη δημιουργία νέας γνώσης, ή πρώτη συνέπεια της τυπογραφίας ήταν η τυποποίηση και διάδοση της παλαιάς. Οί νέες γνώσεις αλλά και οι νέες ιδέες προήλθαν από την κατοχή, τη σύγκριση, την κριτική, την αμφισβήτηση και τη διάγνωση της παλαιάς γνώσης, των παλαιών αντιλήψεων, αντιφάσεων και δοξασιών. "Ό,τι οί διανοούμενοι και μελετητές δέν μπορούσαν να γνωρίζουν, δέν μπορούσαν να τό διορθώσουν. Αυτός ό δρόμος πρός την πρόοδο παρατηρείται σε όλους τούς τομείς των πνευματικών δραστηριοτήτων: από την γνώση της αρχαιότητας και τη φιλολογία, τίς φυσικές επιστήμες, τά μαθηματικά, τη γεωγραφία, την αστρονομία και τίς ανακαλύψεις.

Άξίζει ίσως να ξεχωρίσει κανείς ένα τομέα στον οποίο ή συμβολή της τυπογραφίας είχε ιδιαίτερα σημαντικές πολιτικές προεκτάσεις: αυτόν της αμφισβήτησης της παπικής έπιρροής, δηλαδή της θρησκευτικής μεταρρύθμισης, πού έθεσε σε κίνηση ό Μαρτίνος Λούθηρος στά μέσα του 16ου αιώνα.

Οί παλαιότεροι επικριτές της παπικής αυθαιρεσίας του 14ου αιώνα John Wycliffe από την Άγγλία και Johann Hus από τη Βοημία είχαν προκαλέσει λαϊκές έξεγέρσεις και ό δεύτερος είχε τιμωρηθεί μέ θάνατο ως αίρετικός. "Όταν ό Λούθηρος θυροκόλλησε τίς 95 θέσεις του, μέ τίς όποιες υποστήριζε την υποχρέωση κάθε Χριστιανού να έχει άμεση πρόσβαση στα κείμενα της Βίβλου και να τά έρμηνεύει ό ίδιος χωρίς τη μεσολάβηση της παπικής αυθεντίας, οί όπαδοί του σε όλη τη Γερμανία πρόεβησαν στην έκτύπωση αυτών και άλλων κειμένων του σε 300,000 αντίτυπα μέσα σε τρία χρόνια. Η μεσολάβηση της τυπογραφίας στη σύγκρουση μετέτρεπε τον αμφισβητία μοναχό από άπομονωμένο αίρετικό σε αξιόμαχο αντίπαλο. Έτσι ή τυπογραφία κατέστη όπλο στα χέρια και των δύο πλευρών της ιδεολογικής σύγκρουσης, ενώ στο πολιτικό πεδίο ή κοσμική έξουσία της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας βρέθηκε αντιμετώπη μέ ήγεμόνες, πού τώρα πλέον έπιστράτευαν τη νέα ιδεολογική πλατφόρμα: τίς ιδέες της θρησκευτικής μεταρρύθμισης.

Συμπερασματικά, στο κεφάλαιο αυτό εξετάστηκε ή τυπογραφία ως επιχείρηση και ως δυναμικό φαινόμενο, πού έπηρέασε ένα ευρύτατο φάσμα άλλων δραστηριοτήτων, διαδικασιών, και άνέτρεψε αξίες και συμπεριφορές, π.χ. στην έπιστημονική γνώση, τούς τρόπους έπικοινωνίας (γλώσσα), τίς ιδεολογικές και πολιτικές συγκρούσεις (θρησκευτική μεταρρύθμιση), την κοινωνική θέση του συγγραφέα και τη συμπεριφορά του.

Κεφάλαιο 2

Ἡ μεταρρύθμιση, ὁ τριακονταετής εὐρωπαϊκός πόλεμος καί οἱ πρώτες ἐφημερίδες

Τό 1794 ὁ νεαρός τότε Ἕλληνας λόγιος καί μετέπειτα ὑπέρμαχος τῶν ιδεῶν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, Κωνσταντῖνος Κούμας ἀπό τή Λάρισα, ρωτοῦσε ἕναν ἄλλο Ἕλληνα λόγιο, ἐγκατεστημένο στήν Αὐστρία, τί ἦσαν οἱ ἐφημερίδες. Ἦταν ἡ ἐποχή τοῦ πρώτου εὐρωπαϊκοῦ συνασπισμοῦ (Αὐστρίας, Πρωσσίας καί Ἀγγλίας) ἐναντίον τῆς Γαλλίας κατά τή διάρκεια τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Λόγω τοῦ πολέμου ἡ πολιτική ἀστάθεια στήν Εὐρώπη ἦταν μεγάλη καί ὁ πληθυσμός της ζητοῦσε κάποια βεβαιότητα στήν ἐνημέρωση. Ἡ ἀπάντηση πού ἔλαβε ὁ Κούμας ἦταν ἡ ἐξής:

Αἱ γαζέτταις ὁπού ἐρωτῆς τί εἶναι, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται καί νοβέλαις καί ἐφημερίδες καί ζαῖτουγκια [Zeitung] ἀπό τοῦ ζάιτ [Zeit], ὃ δηλοῖ τόν καιρόν γερμανιστί, εἶναι ὁπού τυπώνονται εἰς Βιέννην ἀπό ἐπί ταυτοῦ ἀνθρώπους καί περιέχουσι κάθε πρᾶγμα ὁπού γίνεται νέον εἰς ὅλην τήν Εὐρώπην καί Τουρκίαν, καί ὡς εἰπεῖν εἰς ὅλην τήν οἰκουμένην, καί ὅστις ἀγαπᾷ καί εἶναι φιλομαθῆς τῶν νέων πραγμάτων περί τε πολέμου καί ἄλλων συμβεβηκότων, πληρώνει δεκατέσσερα φιορίνια τόν χρόνον καί τῷ στέλλονται δῖς τῆς ἐβδομάδος. Ἡμᾶς μᾶς στέλλονται διπλᾶ, καί τό ἕν μέρος τό στέλλομεν τῷ ἀγίῳ Κοζάνησ, τό δέ ἄλλο τῷ ἀγίῳ Λαρίσσης.

Οἱ πρώτες ἐφημερίδες ἐμφανίστηκαν στήν Εὐρώπη στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα κάτω ἀπό παρόμοιες συνθηκῆς πολιτικῆς ἀστάθειας, ἰδεολογικῶν καί πολεμικῶν συγκρούσεων. Διαμορφώθηκαν καί ἀναπτύχθηκαν κάτω ἀπό τήν ταυτόχρονη ἐπίδραση πολλῶν συντελεστῶν.

Τεχνολογία: Οἱ ἐφημερίδες τυπώνονταν μέ τήν τεχνολογία τῆς ἐκτύπωσης τῶν βιβλίων, πού ἔμεινε οὐσιαστικά στάσιμη, βασισμένη στό χειροκίνητο πιεστήριο, μέχρι τήν ἐπινόηση τοῦ μηχανικοῦ πιεστηρίου στό τέλος τοῦ 18ου αἰώνα, τά μαντεμένα πιεστήρια τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου, ἐξελίξεις πού ἐπέτρεψαν τήν ἐκμηχάνιση τῆς παραγωγῆς, καί ἀργότερα τήν ἀτμοκίνηση. Μεσολάβησαν μόνο λίγες βελτιώσεις, ὅπως ἡ προσθήκη ἑνός ἀντίβαρου γιά νά σηκώνεται αὐτόματα ἡ πλάκα τοῦ πιεστηρίου, ὅταν εἶχε γίνει ἡ ἐκτύπωση τῆς σελίδας. Ὡς πρός τήν ταχύτητα τῆς ἐκτύπωσης, ἐνῶ στήν περίπτωση τῆς Βίβλου τοῦ Γουτεμβέργιου σέ μία ὥρα ἐκτυπώνονταν 16 σελίδες, γιά μιά ἐφημερίδα στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα ἕνα πιεστήριο

υπολογιζόταν ότι μπορούσε να τυπώσει 150 φύλλα την ώρα. Στο Παρίσι, συγκεκριμένα, ένας τυπογράφος ξεκινούσε την εργασία του στις 5πμ, τελείωνε κατά τις 8-9μμ, και αν διέθετε δύο πιεστήρια μπορούσε να τυπώσει 2500-3000 αντίγραφα μιας 4σέλιδης εφημερίδας.

Οικονομία: Μέχρι περίπου τα μέσα του 18ου αιώνα η πρωτοβουλία για την έκδοση εφημερίδας και η ιδιοκτησία της ανήκε στον τυπογράφο, του οποίου αποτελούσε μία ανάμεσα σε πολλές άλλες τυπογραφικές δραστηριότητες. Η σοβαρή επένδυση κεφαλαίου που χρειαζόταν για να στηθεί το έγχείρημα και να συντηρηθεί ή κυκλοφορία μιας εφημερίδας υποχρέωνε τον εκδότη-τυπογράφο να διατηρεί συνεχώς μία λεπτή ισορροπία ανάμεσα σε δύο παράγοντες: από τη μία πλευρά, στη ροή ενδιαφερουσών πληροφοριών και ειδήσεων για επίμαχες τρέχουσες εξελίξεις, με πρωταρχικά τα πολιτικά γεγονότα, ώστε να εξασφαλίζουν ζήτηση και αύξηση της κυκλοφορίας τους, και, από την άλλη, τις διώξεις ή άλλους περιορισμούς, που επέβαλλαν οι κρατικές αρχές. Έτσι η ανάπτυξη του τύπου ήταν από την αρχή άμεσα συναρτημένη με το εκάστοτε πολιτικό καθεστώς κάθε κράτους.

Πολιτικές εξελίξεις: Ο πρώτος αιώνας της δημοσιογραφίας ξεκίνησε μέσα στις συνθήκες ιδεολογικής και πολιτικής ρευστότητας, που προκάλεσε το κίνημα της θρησκευτικής μεταρρύθμισης και συνεχίστηκε κάτω από το καθεστώς της απόλυτης μοναρχίας, που έμπεδόθηκε στην Ευρώπη μετά την ειρήνη της Βεσφαλίας του 1648.

Οι πρώτες εφημερίδες εμφανίστηκαν στη Γερμανία μετά τους πρώτους πολέμους της μεταρρύθμισης που κατέληξαν στη συνθήκη του Augsburg του 1555. Στη συνθήκη αυτή θεμελιώθηκε ο κανόνας "cuius regio eius religio", δηλαδή ότι σε κάθε επικράτεια επιβαλλόταν η θρησκευτική επιλογή του ηγεμόνα, με άλλα λόγια η αρχή της επίσημης κρατικής θρησκείας -όχι της θρησκευτικής ελευθερίας, που αποτελεί ατομική ελευθερία και επίτευγμα των αρχών του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Οι πρώτες εφημερίδες κυκλοφόρησαν πριν από την έκρηξη του Τριακονταετούς Πολέμου (1618-48), όταν ο ανταγωνισμός μεταξύ καθολικών και διαμαρτυρόμενων κρατιδίων, δηλαδή ο ανταγωνισμός για την κυριαρχία στα γερμανικά κρατίδια ηγεμόνων της μιας ή της άλλης θρησκευτικής παράταξης, δέν είχε ακόμη καταλήξει σε νέα σύρραξη. Ο Τριακονταετής Πόλεμος ξεκίνησε στη Βοημία, ενέπλεξε ολόκληρη την Ευρώπη (εκτός από την Αγγλία), διεξήχθη σχεδόν ολοκληρωτικά πάνω στα γερμανικά εδάφη και διέλυσε κυριολεκτικά τη Γερμανία. Η Ειρήνη της Βεσφαλίας κατέστησε τα περισσότερα από 300 γερμανικά κρατίδια, που παλαιότερα συνιστούσαν την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ανεξάρτητα και κυρίαρχα, καταλύοντας έτσι τη συνοχή των γερμανικών χωρών.

Δίκτυα πληροφοριών: Οί πρώτες εφημερίδες ήσαν φυσιολογική εξέλιξη ενός τρόπου διάδοσης ειδήσεων και αναφορών, προφορικού και χειρόγραφου, μεταξύ ανθρώπων κυρίως της πολιτικής, του εμπορίου και της οικονομίας, που ακολουθούσε τά ήδη διαμορφωμένα δίκτυα επικοινωνίας της Ευρώπης, τους εμπορικούς δρόμους και τά ταχυδρομεία (κρατικά ή ιδιωτικά). Ήδη από τή μεσαιωνική εποχή οί κρατικοί υπάλληλοι της Άγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οί επιφορτισμένοι με τή μεταφορά του κρατικού ταχυδρομείου είχαν τήν υποχρέωση νά συντάσσουν γραπτές αναφορές με τά συμβάντα της περιοχής τους και νά τά προωθοῦν μέσα από τό ταχυδρομικό δίκτυο. Άλλου είδους δίκτυο, που συνέλεγε και διακινούσε εμπορικού ενδιαφέροντος πληροφορίες και ειδήσεις μεταξύ τών συνεργατῶν και πελατῶν του, ήταν αυτό που άνηκε κατά τόν 15ο και 16ο αιώνα στην ισχυρή οίκογένεια τών μεγαλοτραπεζιτῶν από τό Augsburg της Γερμανίας Fugger. Έτσι ή έκδοση τών εφημερίδων ήταν ή διεύρυνση της λειτουργίας αυτής

1ο με τόν τυπογραφικό πολλαπλασιασμό της αναφοράς, και

2ο με τήν παροχή της υπηρεσίας αυτής στην ελεύθερη αγορά. Η αγορά αυτή αποτελείτο κυρίως από τους οικονομικά δραστήριους πληθυσμούς τών αστικών κέντρων. Άς σημειωθεί ότι γύρω στό 1600 τό Amsterdam, τό Παρίσι και τό Λονδίνο είχαν φθάσει σέ πληθυσμό τίς 250,000 και τό Λονδίνο μέσα σέ έναν αιώνα, τό 1700 έφθασε τίς 500,000 περίπου. Επί πλέον οί πληθυσμοί τών πόλεων ασχολούντο με δραστηριότητες, τίς όποιες άφορούσαν άμεσα οί πράξεις τών ήγεμόνων και γενικά τά λεγόμενα δημόσια πράγματα, για τά όποια ζητούσαν ενημέρωση -σέ αντιδιαστολή με τίς άγροτικές δραστηριότητες της υπαίθρου. Είναι σαφές άλλωστε ότι μόνο ή τυπογραφία μπορούσε νά ικανοποιήσει τήν τόσο αύξημένη ζήτηση για ενημέρωση και ειδήσεις.

Θεσμικά πλαίσια: Στην άρχή οί κανόνες και οί περιορισμοί που επιβάλλονταν στον τύπο ήσαν αυτοί που ίσχυαν γενικότερα για τήν τυπογραφία. Για παράδειγμα στην Άγγλία από τό 1586, δηλαδή κατά τήν εποχή βασιλείας της Έλισάβετ, ή τυπογραφία υπόκειτο στη δικαιοδοσία του άνωτάτου δικαστηρίου της Αϊθουσας τών Άστέρων (Star Chamber), που είχε θεσπίσει ό Έρρίκος 7ος, ό πρώτος βασιλιάς της δυναστείας τών Tudor, άμέσως μετά τόν εμφύλιο πόλεμο τών Δύο Ρόδων, για νά ενισχύσει τήν κεντρική έξουσία. Τό άνώτατο αυτό δικαστήριο δίκαιε με βάση τό ρωμαϊκό δίκαιο και όχι τό παραδοσιακό έθιμικό δίκαιο. Επίσης ή λειτουργία τυπογραφείων έπιτρεπόταν μόνο στό Λονδίνο, τό Oxford και τό Cambridge. Ένω ήδη από τό 1621 είχαν κυκλοφορήσει οί πρώτες άγγλικές εφημερίδες, τό 1637, κατά τή διάρκεια της διαμάχης ανάμεσα στον βασιλιά Κάρολο 1ο και τό κοινοβούλιο, που σέ 5 χρόνια θά κατέληγε σέ

έμφύλιο πόλεμο, τό Star Chamber απαγόρευσε έντελώς τήν κυκλοφορία είδησεογραφικών έντύπων. Όλες οί διαδικασίες οί σχετικές μέ τά έντυπα, από τήν παραγωγή ώς τή διάθεση, έλέγχονταν από ένα μονοπωλιακού χαρακτήρα όργανισμό των χαρτοπωλών, τό Stationers' Company.

Στή Γαλλία μέχρι τήν κήρυξη τής Γαλλικής επανάστασης τό 1789 κάθε έντυπο υπόκειτο σέ λογοκρισία και κάθε νέα έκδοση χρειαζόταν βασιλικό προνόμιο. Στή Γερμανία, τήν Άγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, οί περιορισμοί προέρχονταν και από τίς κατά τόπους εκκλησιαστικές αρχές, από τίς αρχές των πόλεων αλλά και από τούς υπεύθυνους τής έκθεσης βιβλίου στή μεγάλη έμποροπανήγυρη τής Φραγκφούρτης, στήν όποία, από τά πρώτα χρόνια τής τυπογραφίας οί εκδότες έρχονταν μέ καταλόγους και βιβλία για να τά διαθέσουν στήν αγορά.

Η κυκλοφορία εβδομαδιαίων, στήν αρχή, έφημερίδων διαδέχθηκε τήν παλαιότερη έκδοση εξάμηνων ή έτήσιων αναφορών (almanach), πού κυκλοφορούσαν ήδη στα τέλη του 16ου αιώνα. Η καινοτομία τής έφημερίδας ως είδος αναγνώσματος βρισκόταν στήν ταυτόχρονη κατά σειρά παράθεση αναφορών για ποικίλλα συμβάντα σέ διάφορες χώρες.

Τά πρώτα γνωστά εβδομαδιαία φύλλα έφημερίδας κυκλοφόρησαν στή Γερμανία. Τό 1609 ό Johann Carolus κυκλοφόρησε στό Στρασβούργο τήν *Avisa Relation oder Zeitung* μέ δελτία κυρίως έξωτερικών είδήσεων. Τό ίδιο έτος μέ τόν ίδιο τίτλο κυκλοφόρησε μία επίσης εβδομαδιαία έφημερίδα στό Augsburg. Ήσαν 4σέλιδες ή 8σέλιδες. Τόν επόμενο χρόνο, 1610, κυκλοφόρησε στή Βασιλεία τής Έλβετίας ή εβδομαδιαία *Ordinari Zeitung*, πού εκλεισε μέσα σέ ένα χρόνο, όταν ό εκδότης της φυλακίστηκε για αντικυβερνητικά σχόλια, αλλά ή ιδέα έκδοσης εβδομαδιαίων φύλλων διαδόθηκε γρήγορα από τό Παρίσι μέχρι τό Βερολίνο. Η είδησεογραφική δραστηριότητα συνεχίστηκε στις πόλεις τής Γερμανίας κατά τίς πρώτες τρεις δεκαετίες του 17ου αιώνα κάτω από αυστηρούς έλέγχους, αφ' ενός μέ βραχύβια φύλλα, αφ' έτέρου μέ έπίσημα φύλλα πού εξέδιδαν οί ταχυδρομικές αρχές, τά *Postzeitungen*. Τά δεινά του Τριακονταετούς πολέμου κατέστρεψαν, μαζί μέ το 1/3 του Γερμανικού πληθυσμού, τήν πολιτιστική άκμή των προηγούμενων δύο αιώνων και τή Γερμανική τυπογραφία.

Η Όλλανδία τό 1581 επέτυχε τήν ανεξαρτησία της από τήν Ίσπανία μέ τήν όνομασία Ένωμένες Έπαρχίες των Κάτω Χωρών. Σ' αυτές ήκμαζε τό θαλάσσιο έμπόριο, ή βιοτεχνία, ή τυπογραφία και ή θρησκευτική άνοχή, ό υλικός και ό πνευματικός πολιτισμός. Ήταν ή χώρα στήν όποία έδραιώθηκε και αναπτύχθηκε τό νέο είδος.

Τό 1605 στήν Άμβέρσα ό Abraham Verhoeven ξεκίνησε τή σποραδική έκδοση του φύλλου *Nieuwe Tydinghe*, μέ τήν άδεια των Ίσπανικών αρχών. Τό 1617 απέκτησε τακτική

έβδομαδιαία κυκλοφορία. Ή σημαντικότερη από τις Ολλανδικές εφημερίδες, τά *corantos*, ήταν ή εβδομαδιαία *Courante uyt Italien, Duytslandt etc* του Caspar van Hilten, πού βρισκόταν ήδη σέ κυκλοφορία τό 1618 στό Amsterdam, κυκλοφόρησε επίσης σέ άγγλική και γαλλική έκδοση, συνέχισε τήν έκδοσή της για 40 χρόνια και αποτέλεσε πρότυπο για εφημερίδες στην υπόλοιπη Εύρώπη. Ή έναρξη του Τριακονταετούς πολέμου δημιούργησε έκρηξη ζήτησης για ειδήσεις, αύξηθηκαν οι σελίδες όσων εφημερίδων κυκλοφορούσαν ήδη και εκδόθηκαν νέες σέ πολλές πόλεις. Τό 1624 εμφανίστηκαν στόν όλλανδικό τύπο και οι πρώτες διαφημίσεις, άπαραίτητες σέ μία κατ' έξοχήν έμπορική κοινωνία.

Στήν άρχή μέχρι τό 1620 οι Άγγλοι διάβαζαν τά άγγλόφωνα *corantos*, πού εισήγοντο από τήν Ολλανδία. Ήδη στην ήπειρωτική Εύρώπη είχε ξεσπάσει ό Τριακονταετής πόλεμος (1618-1648) και ή πολιτική ενημέρωση βρισκόταν σέ αύξημένη ζήτηση. Οι πρώτες άγγλικές εφημερίδες ήσαν άπομιμήσεις του όλλανδικού προτύπου. Πρωτεργάτες του άγγλικού τύπου ήσαν οι Thomas Archer, Nicholas Bourne και Nathaniel Butter. Ή πρώτος εξέδωσε *coranto* τό 1621 και για τό έγχείρημά του φυλακίστηκε. Ή δεύτερος εξέδωσε τόν ίδιο χρόνο ένα *coranto* μέ έξωτερικές μόνο ειδήσεις κατά άτακτα διαστήματα, ενώ τό 1622 οι τρεις από κοινού κυκλοφόρησαν εβδομαδιαίο ειδησεογραφικό φύλλο 8 έως 48 σελίδων και μέ τίτλο πού άλλαζε από φύλλο σέ φύλλο, ανάλογα μέ τό περιεχόμενο των ειδήσεων, π.χ. *Weekly News from Italy, Germanie*, κλπ. Οι κινήσεις αυτές προσέκρουσαν στή άπολυταρχική τάση του νέου βασιλιά Καρόλου Ιου (1625-49), πού άπαγόρευσε τήν κυκλοφορία τους, αλλά τό 1638, ύποκύπτοντας στην πιεστική ζήτηση του κοινού για ενημέρωση, εκχώρησε στους Bourne και Butter άποκλειστικό προνόμιο δημοσίευσης έξωτερικών ειδήσεων, ώστε τουλάχιστον νά διατηρεί τήν ενημέρωση κάτω από βασιλικό έλεγχο.

Σταθμό στην ιστορία του άγγλικού τύπου αποτέλεσε ή κατάργηση του Άνώτατου Δικαστηρίου (Star Chamber) από τό κοινοβούλιο του 1641. Καταργήθηκε επίσης και ό Stationers' Company. Έτσι οι έλεγχοι πάνω στόν τύπο καταργήθηκαν, οι εφημερίδες άρχισαν νά δημοσιεύουν έσωτερικές ειδήσεις, άκόμη και τά πρακτικά του κοινοβουλίου, και νά παίρνουν θέση στόν ύπό εξέλιξη εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στόν βασιλιά Κάρολο και τό κοινοβούλιο. Τό ενδιαφέρον του κοινού για έξωτερικές ειδήσεις έξανεμίστηκε και οι Bourne και Butter έκλεισαν. Ή δημοσιογραφία του άγγλικού εμφυλίου πολέμου ήταν φυσικά πολιτικοποιημένη στό έπακρο, άπόλυτα έλεύθερη θεσμικά κάτω από τόν αυθαίρετο όμως έλεγχο της μίας ή άλλης παράταξης, αλλά έμπαθής και άχαλίνωτη. Στό τέλος του εμφυλίου τό κοινωνικό κύρος του δημοσιογράφου ήταν έξαιρετικά χαμηλό. Τά νέου τύπου αυτά φύλλα κυκλοφορούσαν σέ μεγάλα τραβήγματα: έφθαναν μερικές φορές τά 1000. Ή διανομή στό Λονδίνο, για παράδειγμα, γινόταν από

έξειδικευμένες γυναίκες, πού διακήρυσσαν τό περιεχόμενο τών έφημερίδων συχνά μέ κίνδυνο νά προκαλέσουν κάποια θιγόμενη παράταξη.

Μέσα στην ατμόσφαιρα αυτή ο ποιητής John Milton δημοσίευσε τό 1644 στό Λονδίνο τή διακήρυξή του *Areopagitica*, πού ήταν ο λόγος του στό κοινοβούλιο για τήν αρχή τής ελευθερίας του τύπου. Συγκεκριμένα υποστήριζε ότι μόνο σε καθεστώς απόλυτης ελευθερίας του τύπου θά μπορούσε ή "αλήθεια" νά συναγωνιστεί μέ τό "ψέμμα" και τελικά νά επικρατήσει, όπως πίστευε ότι ήταν φυσικό. Τό πρώιμο αυτό, για τήν εποχή του, κείμενο άσκησε μεγάλη επίδραση πολύ αργότερα, στους Γάλλους επαναστάτες του 1789 και μεταφράστηκε στα γαλλικά από τον Mirabeau.

Η βασιλική παράταξη είχε τήν έδρα της στό Oxford. Έκει ο Sir John Berkenhead εξέδιδε τόν *Mercurius Aulicus*. Μέ τήν ήττα τών βασιλικών ο Berkenhead κατέφυγε στην Ευρώπη για νά επανέλθει στην Άγγλία μετά τήν παλινόρθωση τών Stuarts τό 1660 και νά αναλάβει πάλι τό έργο του εκδότη. Αντίθετα ή κοινοβουλευτική παράταξη είχε έδρα τό Λονδίνο, όπου ο Marchamont Needham εξέδιδε τόν *Mercurius Britanicus*. Όταν αποσκήρτησε τό 1647 άρχισε νά επιτίθεται κατά του ήγέτη τών κοινοβουλευτικών δυνάμεων Oliver Cromwell μέ τό νέο του φύλλο, τόν *Mercurius Pragmaticus*, και μετά τή φυλάκισή του ύστερα από τήν εκτέλεση του βασιλιά Καρόλου Ιου, τό καθεστώς τής Κοινοπολιτείας, όπως ονομαζόταν τό πολίτευμα του Cromwell, του ανέθεσε επ' άμοιβή τήν έκδοση του *Mercurius Politicus* και του *Publick Intelligencer*, τών έφημερίδων πού εξέφραζαν τό νέο καθεστώς και πού κυκλοφορούσαν μέχρι τήν πτώση του καθεστώτος αυτού, δηλαδή μέχρι τήν παλινόρθωση τής δυναστείας τών Stuart τό 1660. Για τόν Needham είχε λεχθεί ότι μοιάζει μέ γάτα· όπως και αν έπεφτε, θά έπεφτε ορθιος. Μέ τήν παλινόρθωση τών Stuart κατέφυγε στην Όλλανδία για νά ξαναγυρίσει στην Άγγλία ένα χρόνο αργότερα μετά από βασιλική χάρη. Παρέμεινε στό χώρο τών εκδόσεων αλλά δέν εξέδωσε άλλη έφημερίδα. Κατά τά χρόνια τής Κοινοπολιτείας μέ τήν επικράτηση πουριτανικών, δηλαδή αυστηρά διαμαρτυρόμενων αντιλήψεων για τή δημόσια και ιδιωτική συμπεριφορά, και μέ τούς αυστηρούς περιορισμούς στον πολιτικό τύπο, άνθισε ένα νέο είδος: ο χιουμοριστικός τύπος, πού έφθανε μάλιστα και τά όρια τής πορνογραφίας. Ίδιαίτερα ρυπαρός αλλά επιτυχημένος ήταν ο *Mercurius Fumigosus* (Ερμής ο καπνιστής, 1654).

Θά μπορούσε κανείς νά συνοψίσει τήν πρώιμη ιστορία του τύπου ως εξής: γεννήθηκε στη Γερμανία, γνώρισε τήν πρώτη του άνθιση στην Όλλανδία και ώρίμασε στην Άγγλία.

Κεφάλαιο 3

Ἡ ἀπολυταρχία στήν Εὐρώπη, ὁ τύπος καί ὁ δρόμος γιά τή Γαλλική ἐπανάσταση

Γαλλία: Στή Γαλία ἡ διαμάχη μεταξύ καθολικῶν καί διαμαρτυρομένων ἔλαβε αἱματηρό χαρακτήρα μέ σοβαρότερο ἐπεισόδιο τή σφαγή τῆς νύχτας τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου τό 1572 στό Παρίσι, ἀλλά κατέληξε μέ τήν ἐκδοση ἀπό τό βασιλιά Ἑρρίκο Δ΄ τοῦ διατάγματος τῆς Nantes τό 1598 σέ συμβιβασμό, πού νομιμοποιοῦσε τούς Γάλλους διαμαρτυρόμενους, τούς ὀνομαζόμενους Οὐγενότους. Κατά τή διάρκεια τοῦ Τριακονταετοῦς πολέμου, ἡ Γαλλία ὑπό τόν βασιλιά Λουδοβίκο ΙΓ΄ καί ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ καρδινάλιου Richelieu, ὑποστήριζε τίς ἀντιπαπικές δυνάμεις καί ἐμάχετο κατά τῶν Αἰσβούργων τῆς Ἰσπανίας καί τῆς Αὐστρίας. Ἡ Γαλλία ἦταν ἡ δύναμη πού ἐνίσχυσε τή θέση τῆς ἀπό τήν Εἰρήνη τῆς Βεστφαλίας καί τή ἀποσύνθεση τῶν Γερμανικῶν κρατιδίων.

Ἡ κυκλοφορία τῆς πρώτης Γαλλικῆς ἐφημερίδας ἔγινε τό 1631, ὅταν ὁ Οὐγενότος ἰατρός τοῦ Λουδοβίκου ΙΓ΄ Théophraste Renaudot ἐξασφάλισε μονοπωλιακή ἄδεια ἐκδοσης ἀπό τόν καρδινάλιο Richelieu. Ὁ Renaudot, ἐπηρεασμένος ἀπο τίς ιδέες τοῦ Montaigne γιά τά αἶτια καί τήν θεραπεία τῆς φτώχειας μέσα ἀπό τήν κοινωνική δράση, εἶχε ἰδρύσει στό Παρίσι ἕνα χῶρο ἀνταλλαγῆς προσφορᾶς καί ζήτησης ἐργασίας καί ὑπηρεσιῶν, τό bureau d'adresse. Ἀπό τό χῶρο αὐτό ὅπου συγκεντρώνονταν πληροφορίες καί εἰδήσεις κάθε φύσεως μέ τήν ἄδεια τοῦ Richelieu προήλθε τό 1631 ἡ ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα *Gazette*.

Ὁ Renaudot ἐξασφάλισε τήν μονοπωλιακή ἄδεια γιά τόν ἑαυτό του καί τά παιδιά του (Isaac, Eusèbe) καί τόν ἐγγονό του abbé Eusèbe Renaudot, τά ὁποῖα καί συνέχισαν τήν ἐκδοτική καί δημοσιογραφική του δραστηριότητα μετά τό θάνατό του. Ἡ *Gazette* ὄχι μόνο ἦταν τό ἐπίσημο δημοσιογραφικό ὄργανο τῆς γαλλικῆς μοναρχίας ἀλλά ἔγραφε μόνο ὅ,τι ἡ μοναρχία ἐπιθυμοῦσε νά γίνει γνωστό. Οἱ εἰδήσεις συγκεντρώνονταν ἀπό τούς intendants, τούς ἐκπροσώπους τῆς βασιλικῆς κυβέρνησης σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια, ἐνῶ μέσω τοῦ ὑπουργείου ἐξωτερικῶν συγκέντρωνε τίς ἐκθέσεις πού ὑποχρεώνονταν νά στέλνουν οἱ Γάλλοι πρόξενοι στό ἐξωτερικό. Κάθε εἶδηση πρὶν δημοσιευθεῖ περνοῦσε ἀπό τήν ἐγκριση τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργείου, πού εἶχε τήν εὐκαιρία νά ἀφαιρέσει ἢ νά προσθέσει δικά του κείμενα. Κατά τά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα μέ τήν ἀνανέωση τοῦ προνομίου τῆς ἐφημερίδας ἡ ἐκδοση ἀπό ἐβδομαδιαία ἔγινε δισεβδομαδιαία. Τό ἐπίσημο αὐτό φύλλο ἔχασε τήν δημοτικότητά του τήν ἴδια ἐποχή ὅταν τό ἀναγνωστικό κοινό στράφηκε πρὸς ξένες ἐφημερίδες, οἱ ὁποῖες περιεῖχαν κριτική τῆς Γαλλικῆς

επίσημης πολιτικής. Τότε αναδείχθηκε νέα εκδοτική δύναμη ο Charles Joseph Panckoucke, αρχικά με την εφημερίδα *Mercure*, σύντομα αναλαμβάνοντας και τον έλεγχο της *Gazette* και άλλα φύλλα με συνολική εβδομαδιαία κυκλοφορία 24,000 φύλλα λίγο πριν από την έκρηξη της Γαλλικής επανάστασης του 1789.

Στή Γαλλική επαρχία κυκλοφορούσαν άλλα φύλλα, με τη δέουσα κυβερνητική άδεια, πού συχνά επαναλάμβαναν ειδήσεις από την Παρισινή *Gazette*. Αντίστοιχες άδειες, μονοπωλιακού πάντοτε χαρακτήρα, για περιοδικές εκδόσεις χορηγούσε τό Γαλλικό κράτος για την έκδοση ειδικών περιοδικών, πχ θρησκευτικής, φιλολογικής, φιλοσοφικής κλπ. ύλης. Τά σημαντικότερα από αυτά τά περιοδικά ήσαν τό εβδομαδιαίας κυκλοφορίας *Journal des Savants* (1665 εκδότης Denis de Sallo) με ύλη γύρω από τίς επιστήμες και τίς τέχνες, πού έπηρέασε πολλά παρόμοια έντυπα στην λοιπή Εύρώπη και τό *Mercure Galant* (1672 εκδότης Donneau de Vizé) με ειδήσεις της αύλης και της ύψηλης κοινωνίας, και φιλολογικές επιθεωρήσεις.

Τό σύστημα τών μονοπωλείων λειτουργούσε με κάποια σχετική ευελιξία. Άν κάποιο έντυπο αποκτούσε κυβερνητική άδεια για ύλη πού κάλυπτε κάποιο άλλο έντυπο, τό πρώτο ύποχρεωνόταν νά καταβάλει δικαιώματα στό δεύτερο, ή νά καταβάλει αποζημίωση στό ύπουργείο έξωτερικών, πού είχε εξελιχθεί σέ αρχή πού παρείχε τίς άδειες, για τό ταμείο συνταξιοδότησης παλαιών εκδοτών.

Αυτό τό σύστημα τών κατά ύλη μονοπωλείων αποτέλεσε εμπόδιο για την κυκλοφορία ημερίσιων εφημερίδων. Συγκεκριμένα, τό 1777, κάτω από την επίδραση σχετικών εξελίξεων στό Λονδίνο, κυκλοφόρησε στό Παρίσι ή ημερίσια εφημερίδα *Journal de Paris* του Pierre Antoine la Place. Χωρίς άδεια νά δημοσιεύει πολιτικές ειδήσεις, αλλά μόνο κοινωνικές, καλλιτεχνικές, μετεωρολογικές κλπ. ειδήσεις, σύντομα βρέθηκε στην ανάγκη νά επικαλύπτει την ύλη άλλων εφημερίδων και νά συγκρουσθεί μαζί τους. Παρόλα αυτά αποτέλεσε εκδοτική έπιτυχία. Τό 1778 με εκδότη τον Abbé Aubert κυκλοφόρησε τό *Journal général de France* με εκδοτικό προνόμιο 40 ετών. Η ύλη του περιείχε ποικιλία οικονομικών, ναυτιλιακών, έμπορικών και άλλων επαγγελματικών ειδήσεων, νομοθετήματα κλπ., ήταν δηλαδή μιά ημερήσια εκδοχή τών affiches, πού κυκλοφορούσαν από τίς αρχές του αιώνα στίς Γαλλικές επαρχιακές πόλεις.

Βέβαια αυτή ήταν ή επίσημη, νόμιμη και έλεγχόμενη δραστηριότητα του τύπου. Στην πραγματικότητα και ή αντιπολίτευση είχε φωνή, άν και σαφώς περιορισμένη και υπό διωγμό με φυλακίσεις, βασανισμούς, ακόμη και θανατικές καταδίκες. Κυκλοφορούσαν χειρόγραφα φύλλα και έντυπα, πού εξέδιδαν πρόσφυγες στην Άγγλία και Όλλανδία και εισήγοντο λαθραία. Η Γαλλική κυβέρνηση άσκοπούσε μάλιστα πίεση σέ ξένες κυβερνήσεις νά έλέγξουν την έχθρική στάση προς

τή Γαλλία στόν δικό τους τύπο. Κυκλοφορούσαν επίσης έντυπα φυλλάδια χωρίς τακτική κυκλοφορία, τά occasionels, τά canards, τά lardons, τά libelles, πού άσκοούσαν κριτική, διακωμωδοούσαν τίς άρχές, καί συχνά χρησιμοποιούσαν τό χιούμορ καί τήν άλληγορία γιά νά διαφύγουν τίς διώξεις: ένα στερεότυπο ήταν ή μεταφορά τών γεγονότων σέ ξένη χώρα, π.χ. διαδραματίζονταν σέ βαρβαρική χώρα τής Άνατολής, πρακτική πού εφαρμοζόταν καί σέ άλλες μορφές γραπτού λόγου, όπως τά δοκίμια.

Ή διάδοση τών ειδήσεων γινόταν μέ πολλούς τρόπους, αλλά πάντα υπό κρατική έπιτήρηση:

- 1 μέ συνδρομές
- 2 στούς δρόμους μέ τούς πλανώδιους colporteurs
- 3 σέ δημόσιες άναγνώσεις τών έφημερίδων επ' άμοιβή αντί 6 sous
- 4 από ήμειπίσημους nouvellistes, στά πάρκα, πού είχαν δική τους όργάνωση καί δίκτυα άντιγραφών χειρογράφων φύλλων
- 5 στά salons, τά κοινωνικά σαλόνια, όπως αυτό τής Mme Doublet, πού συνήρχετο καθημερινά γιά 36 χρόνια. Στά salons κυκλοφορούσαν καί διαβάζονταν χειρόγραφα δελτία τύπου, τά bulletins, πού καί αυτά υπόκειντο σέ κρατικό έλεγχο.

Γιά τόν παράνομο τύπο καί τίς έφημερίδες πού εισήγοντο λαθραία από τό έξωτερικό υπήρχε παράνομο δίκτυο διανομής.

Αυτή ήταν ή κατάσταση του Γαλλικού τύπου κατά τίς παραμονές τής Γαλλικής επανάστασης. Σέ αντίθεση μέ τήν Άγγλία, όπου ο τύπος αποτέλεσε ένα από τά όπλα του κοινοβουλίου στόν άγώνα του εναντίον τών συγκεντρωτικών τάσεων τής μοναρχίας τών Stuarts, στή Γαλλία, μέχρι τήν έκρηξη τής Γαλλικής επανάστασης ο τύπος αναπτύχθηκε κάτω από συνθήκες μονοπωλείου καί έξυπηρέτησε τίς προπαγανδιστικές άνάγκες τής συγκεντρωτικής μοναρχίας. Τό δημοσιογραφικό όμως επάγγελμα στή Γαλλία έχαιρε κύρους, συχνά χάρη στούς κινδύνους πού διέτρεχαν λόγω τής άπολυταρχίας, κύρους πού είχαν χάσει οί Άγγλοι συνάδελφοί τους μέ τήν πόλωση καί τίς ακρότητες του έμφυλίου, αλλά καί τήν πολιτική διαφθορά του 18ου αιώνα, πού θά δούμε στή συνέχεια.

Μέ τήν έκρηξη τής Γαλλικής επανάστασης του 1789 οί περιορισμοί στόν τύπο έξαφανίστηκαν. Το Μάϊο ο Jacques-Pierre Brissot έχοντας επιστρέψει από Άμερική κυκλοφόρησε τό φύλλο *Le Patriote français* καί ο κόμης de Mirabeau τήν έφημερίδα *Les États généraux*. Ή άρχή τής έλευθερίας του τύπου περιλήφθηκε στή διακήρυξη τών δικαιωμάτων του

άνθρώπου της 26 Αυγούστου 1789 της συντακτικής έθνοσυνέλευσης. Κάθε παράταξη και ιδεολογική τάση έκφραζόταν μέσα από τόν τύπο.

Οι κυριότερες έφημερίδες της περιόδου ήσαν ή *Le Patriote français* του Brissot, ή *Les Revolutions de Paris* του Prudhomme, πού έφθασε νά πωλεί 200,000 φύλλα, ή *Le journal politique national* του Sabatier και ό *Ami du peuple* του ριζοσπάστη Jean Paul Marat.

Τό καθεστώς αυτό της πλήρους έλευθεροτυπίας διήρκεσε μέχρι τήν έποχή του Διευθυντηρίου. Ίδίως μετά τήν άνοδο του Ναπολέοντα κάθε αντιπολίτευση στον τύπο σίγησε. Τό 1811 ό Ναπολέων, επικαλούμενος τήν έκτακτη κατάσταση λόγω του πολέμου δήμεισε όλες τις έφημερίδες. Από τότε απέμειναν μόνο 4 έπίσημες έφημερίδες στό Παρίσι (*Le Moniteur*, *Journal de l' Empire*, *Gazette de France*, *Le Quotidien*) και μία έφημερίδα για κάθε περιφέρεια. Τό 1815 ή παλινόρθωση της δυναστείας των Βουρβόνων επανέφερε για σύντομο διάστημα κάποιες έλευθερίες έκφρασης στό Γαλλικό τύπο.

Άγγλία: Τό άβασίλευτο καθεστώς του Oliver Cromwell, όπως ήδη είπαμε, για νά έλέγξει τήν κριτική και τις αντιδράσεις των κάθε μορφής αντιπάλων του, καθολικούς αλλά και μεταξύ των διαφόρων ειδών διαμαρτυρομένων, όδηγήθηκε σε όλοκληρωτικές πρακτικές. Μετά τό θάνατό του τό 1658, τον διαδέχθηκε ό γιός του Richard, πού δέν είχε τις ικανότητες του πατέρα του. Τό καθεστώς κατέρρευσε και ή Άγγλία επανέφερε τή δυναστεία των Stuarts τό 1660.

Οι Stuarts έβλεπαν τον τύπο με δυσπιστία. Άπαγόρευσαν τή δημοσίευση των συζητήσεων στη βουλή και προσπαθούσαν νά επιβάλουν τον έλεγχο τους στην ενημέρωση μέσω έμπιστων έκδοτών και μέσω ειδικού καθεστώτος άδειών (licences), τό όποιο θεσπίστηκε τό 1662, ήταν έξαιρετικά αντιδημοτικό και τά κοινοβούλια αντιστέκονταν στην ανανέωσή του. Σε αντίθεση με τον Γαλλικό χειρόγραφο τύπο, πού ήταν αντιπολιτευόμενος και παράνομος, ό άγγλικός χειρόγραφος τύπος προοριζόταν για τά έμπιστα κυβερνητικά πρόσωπα και περιείχε ενημέρωση άκατάλληλη για τό ευρύ κοινό.

Ή ανατροπή των φιλοκαθολικών Stuarts τό 1688 με τήν Ένδοξη Έπανάσταση έφερε στη Βρετανία πολιτική σταθερότητα, διεθνές κύρος και πρωτοφανή οικονομική ανάπτυξη. Τό καθεστώς των άδειών για έκδοση έφημερίδων εξέπνευσε μετά τό 1695. Παρόλα αυτά οι περιορισμοί των κυβερνητικών άρχων στον τύπο και οι προσπάθειες έπηρεασμού του έλαβαν νέες μορφές.

Ό μόνος θεσμικός περιορισμός στην έκφραση του τύπου ήταν ό νόμος περί δυσφημίσεως. Ή κυβέρνηση έκανε συχνά χρήση του νόμου αυτού για νά προβεί σε διώξεις έχθρικών

έφημερίδων, εκδίδοντας μάλιστα τά λεγόμενα "γενικά έντάλματα", έντάλματα σύλληψης χωρίς νά όναματίζεται συγκεκριμένος κατηγορούμενος, και χρησιμοποιώντας ειδικούς πράκτορες για τίς έπιχειρήσεις σύλληψης. Η βίαιη αυτή κρατική συμπεριφορά, ή απαγόρευση δημοσίευσης τών συζητήσεων στη βουλή συμπληρωνόταν και από τήν έπιβολή φόρου χαρτοσήμου στις έφημερίδες από τό 1712 και έξής. Ο φόρος αυτός εκτεινόταν επίσης και στό χαρτί και τίς διαφημίσεις, σταδιακά αυξανόταν συνεχώς μέχρι τό 1836 και άποσκοπούσε στό νά καταστήσει τίς έφημερίδες λιγώτερο προσιτές στό ευρύ κοινό. Χαρακτηριστικά όνομάστηκε "φόρος στη γνώση" (tax on knowledge) και έτσι παραμένει γνωστός στην ιστορία του βρετανικού τύπου. Άλλοι τρόποι έπιρρασμού του τύπου ήσαν ή παροχή πρόσβασης δωρεάν διανομής όρισμένων έφημερίδων από τό κρατικό ταχυδρομείο και ή καταβολή χρημάτων του δημοσίου για έξαγορά έφημερίδων.

Έκτός από τίς κυβερνητικές πιέσεις ό τύπος ήταν άνοικτός, και μάλιστα έξαρτημένος από εισφορές πολιτικών κομμάτων, χρήματα έκβιασμών και δωροδοκίας. Σημαντικά έσοδα τών έφημερίδων προέρχονταν από διαφημίσεις ύπηρεσιών, προϊόντων, εκδόσεων, θεατρικών παραστάσεων κλπ. Πρός τό τέλος του 18ου αιώνα ή σχέση έφημερίδας με τή διαφήμιση δημιούργησε μία νέα τάση στό καθεστώς ιδιοκτησίας του τύπου: τή συνένωση τυπογράφων, εκδοτών, βιβλιοπωλών και άλλων ένδιαφερόμενων σε μικρές εταιρείες μετοχικού κεφαλαίου για τήν κατανομή του κινδύνου της έκδοσης. Στόν τομέα της διανομής τών έφημερίδων σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν τά καφενεία, οί πλανώδιοι πωλητές και τό ταχυδρομείο.

Οί συγκρούσεις του τύπου με τίς κυβερνήσεις ήταν συνεχείς και ή άγγλική δημοσιογραφία κατέστη έξαιρετικά μαχητική. Τήν εποχή αυτή μέσα από τίς στήλες της έβδομαδιαίας έφημερίδας του *Review* ό Daniel Defoe έγκαινίασε τό είδος του κύριου άρθρου, και μέσα από αυτό τήν ιδεολογική δημοσιογραφία.

Τό 1702 κυκλοφόρησε στό Λονδίνο ή πρώτη ήμερίσια έφημερίδα: ή *Daily Courant* του Samuel Buckley. Τό 1771 έπετράπη ή δημοσίευση τών συζητήσεων του κοινοβουλίου και τό 1785 ό τυπογράφος John Walter έξέδωσε τόν *Daily Universal Register*, πού σύντομα μετονομάστηκε σε *Times*, τήν ιστορική και έγκριτη λονδρέζικη έφημερίδα.

Συμπερασματικά, αξίζει νά τονιστεί ή διαφορά στην εξέλιξη του τύπου ανάμεσα στη Γαλλία και τήν Άγγλία κατά τό 17ο και 18ο αιώνα. Η σχέση του τύπου με τήν πολιτική σε κάθε χώρα ήταν διαφορετική καθώς διαφορετική ήταν και ή σχέση με τήν οικονομία: μονοπώλια και συγκεντρωτικός έλεγχος στη Γαλλία - ποικιλία όργανωτικών μορφών, όπως μετοχικές εταιρείες, και έξάρτηση από πολιτικά κόμματα και διαφημίσεις τών προϊόντων της άγοράς στην Άγγλία.

Κεφάλαιο 4

Ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση καί ὁ τύπος τοῦ 19ου αἰώνα

Στό κεφάλαιο αὐτό θά ἐξετασθεῖ ἡ μεγάλη κοινωνική καί οἰκονομική μεταβολή, πού ἐγκαινιάστηκε ἀπό τό μέσο τοῦ 18ου αἰώνα στήν Ἀγγλία καί πού ὀνομάστηκε βιομηχανική ἐπανάσταση, γιά νά φανεῖ στή συνέχεια

1. ἡ ἀλλαγὴ τοῦ γενικώτερου πολιτικοῦ κλίματος στή νέα κοινωνική πραγματικότητα τοῦ 19ου αἰώνα καί
2. οἱ νέες συνθήκες τεχνολογίας, προσφορᾶς καί ζήτησης πού δημιουργήθηκαν γιά τόν τύπο.

Ἡ πολιτική σταθερότητα πού ἐπικράτησε στήν Βρετανία μετά τήν Ἐνδοξή Ἐπανάσταση ἐξασφάλιζε γιά τούς Ἀγγλους γαιοκτήμονες προϋποθέσεις νά ἐπενδύσουν κεφάλαια γιά τήν αὐξηση τῆς παραγωγῆς τους. Γιά τό λόγο αὐτό καί μέσω τοῦ κοινοβουλίου, τό ὅποιο μπορούσαν νά κατευθύνουν, ἔθεσαν κάτω ἀπό τόν ἔλεγχό τους τίς μέχρι τότε κοινόχρηστες ἐκτάσεις τῆς ὑπαίθρου μέ τούς νόμους τῶν Περιφράξεων (Enclosure Acts). Μεγάλα τμήματα τοῦ ἀγγλικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἔχασαν ἔτσι τίς πηγές βιοπορισμοῦ τους καί ἐκτοπίστηκαν ἀπό τίς ἐστίες τους. Παράλληλα αὐξήθηκε ἡ ζήτηση ἐργασίας στίς πόλεις γιά βιοτεχνική καί ἀργότερα βιομηχανική παραγωγή καθώς μέ τίς νέες ἐφευρέσεις ἡ νηματουργία καί ἡ ὑφαντουργία τοῦ μαλλιοῦ καί τοῦ βαμβακιοῦ χρησιμοποιοῦσαν μηχανές. Ἡ νηματουργία ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1780 μέ τίς ἐφευρέσεις τοῦ Richard Arkwright ἔγινε ἀτμοκίνητη. Οἱ ἐξειδικευμένες αὐτές ἐγκαταστάσεις δημιουργοῦντο σέ πόλεις κοντά στίς νέες πηγές ἐνέργειας, τόν ἄνθρακα, στή μέση καί βόρεια Ἀγγλία, μακριά ἀπό τόν ἀγροτικό νότο τῆς χώρας.

Ἡ ἀτμοκίνηση ξεκίνησε στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα ἀπό τήν ἀνάγκη ὑποκατάστασης τῆς ξυλείας, τά ἀποθέματα τῆς ὁποίας εἶχαν ἀρχίσει νά ἐξαντλοῦνται σέ ὅλη τήν Εὐρώπη, μέ τόν ἄνθρακα. Ἀπό τή χρήση στά ἀνθρακορυχέα, κατόπιν στή νηματουργία, τά ποταμόπλοια, στή δεκαετία τοῦ 1820 ὁ ἀτμός ἔφερε τήν ἐποχή τῶν σιδηροδρόμων, πού ἐπρόκειτο νά ἀλλάξει τή φυσιογνωμία τῆς Εὐρώπης καί τοῦ κόσμου.

Κοινωνία: Οἱ συνέπειες τῆς ἐκβιομηχάνισης στήν παραγωγική διαδικασία διαμόρφωσαν σταδιακά νέες κοινωνικές συνθήκες. Νέες συνθήκες ἐργασίας: μισθωτή ἐργασία, 14ωρη ἀπασχόληση ἀνδρῶν, γυναικῶν, παιδιῶν, συγκέντρωση πληθυσμοῦ τῆς Ἀγγλίας στό βιομηχανικό μέσο (Midlands) καί βορρᾶ, ἀντί γιά τόν ἀγροτικό νότο, σέ πόλεις πού διαμορφώνονταν γύρω ἀπό τά ἐργοστάσια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας νέας

μεγαλούπολης είναι τό Manchester, πού μέ πληθυσμό 25,000 τό 1772, τό 1851 ἀριθμοῦσε 455,000. Συχνά οἱ πόλεις αὐτές δέν εἶχαν διοικητικές ἀρχές (γεγονός μέ συνέπειες στίς καθημερινές λειτουργίες τῆς πόλης, τίς οἰκιστικές συνθήκες, τίς συνθήκες ὑγιεινῆς κλπ.), οὔτε φυσικά κοινοβουλευτική ἐκπροσώπηση, διότι δέν καλύπτονταν ἀπό τούς μεσαιωνικούς θεσμούς ἀναγνώρισης πόλεων μέ χάρτες δικαιωμάτων στούς ἀστούς κατοίκους τους. Τό ἴδιο τό Manchester δέν εἶχε πολιτική ἐκπροσώπηση μαζί μέ πολλές ἄλλες πόλεις μέσα σέ ἓνα σύστημα ἀναχρονιστικό καί διεφθαρμένο. Τέτοια φαινόμενα ὀδήγησαν τήν βρεταννική κοινωνία σέ πολιτική σύγκρουση, ὅταν σημαντική μερίδα τῆς κοινωνίας συνειδητοποίησε τήν ἀνάγκη γιά μεταρρύθμιση, πρῶτον γιά τήν ἐξυγίανση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος καί δεύτερον γιά τή διεύρυνση τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς: τέτοιο μεταρρυθμιστικό κίνημα ἦταν τό κίνημα τῶν Χαρτιστῶν (Chartists) μέ ἐφημερίδα τους τό *Northern Star*.

Πολιτικές ἐξελίξεις: Οἱ πρῶτες φωνές γιά θεσμικές μεταρρυθμίσεις καταπνίγηκαν ἀπό τή σκλήρυνση τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος στήν Ἀγγλία ὅταν αὐτό ἀντέδρασε στά γεγονότα τῆς Ἀμερικάνικης ἐπανάστασης τοῦ 1776 καί, κυρίως, τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1789, τῆς ὁποίας τά κοινωνικά μηνύματα τῶν Ἰακωβίνων ἦσαν ἀνατρεπτικά καί ἰσοπεδωτικά κατά τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ἀποκορύφωμα τῆς ἀντιδραστικῆς στάσης τοῦ κράτους κατά τοῦ τύπου ἦταν οἱ Ἑξι Νόμοι (Six Acts) τοῦ 1819, μετά τήν αἱματηρή καταστολή διαδήλωσης στό Manchester (γεγονότα τοῦ Peterloo). Ἡ πρώτη μεταρρύθμιση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος συνέβη τό 1832 μέ τό Reform Bill, πού παρεῖχε κάποια διεύρυνση τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος μέ οἰκονομικά κριτήρια, καί καταργοῦσε μερικές ἀναχρονιστικές ἐκλογικές ἔδρες.

Πῶς αὐτές οἱ κοινωνικές καί πολιτικές ἐξελίξεις ἐπηρέαζαν τόν τύπο; Εἶδαμε τίς διαφορές πού χώριζαν τόν τύπο ὡς ὀργανωμένο συμφέρον ἀπό τήν ἐξουσία: διώξεις γιά ἐξύβριση, ἐξαγορά ἐφημερίδων ἀπό κυβερνήσεις γιά ἐπηρεασμό, ἡ ἀπαγόρευση δημοσίευσης τῶν συζητήσεων στό κοινοβούλιο, καί, κυρίως, εἰδική φορολογία μέ χαρτόσημο (1712), φορολογία στή διαφήμιση καί φόρο στό χαρτί, πού αὐξάνονταν συνεχῶς μέχρι τό 1836 -- ὅλα αὐτά ἀνέβαζαν τό κόστος μιᾶς ἐφημερίδας, περιορίζαν τήν κυκλοφορία τους καθιστώντας τήν ἀπρόσιτη στά φτωχότερα κοινωνικά στρώματα (αὐτός ἄλλωστε καί ὄχι ταμιακός ἦταν ὁ στόχος τῆς φορολογίας) καί ἐθεωροῦντο καί ἀποκαλοῦντο "φόρος στή γνώση": "tax on knowledge." Ἡ κυκλοφορία μὴ χαρτοσημασμένων ἐφημερίδων "unstamped" ἀπαγορευόταν μὲν, ἀλλά ἦταν δύσκολο νά ἐπιβληθεῖ ἡ ἀπαγόρευση αὐτή. Οἱ μὴ χαρτοσημασμένες ἐφημερίδες ἀποτελοῦσαν εἰδική κατηγορία ἐντύπου, ἦσαν οἱ πιό λαϊκές, οἱ διώξεις τους τίς καθιστοῦσαν ἀκόμη δημοφιλέστερες. Ἐτσι οἱ διώξεις τῶν unstamped ἐφημερίδων εἶχαν ἀμφίβολα ἀποτελέσματα, διότι ἐνέτειναν τήν κοινωνική ἀγανάκτηση. Ὑπῆρχαν ὅμως ἐφημερίδες, ὅπως οἱ ἐφημερίδες

μεγάλης κυκλοφορίας του Λονδίνου, π.χ. οι *Times*, και μεγάλο μέρος του έπαρχιακού τύπου, για τις οποίες η φορολογία του τύπου εξασφάλιζε, δευτερογενώς βέβαια, καθεστώς προστασίας από τον ανταγωνισμό, άκέραιο τό μερίδιο της αναγνωστικής αγοράς, και -- παράμετρο πού επηρέαζε όλο και περισσότερο την έκδοτική και επιχειρηματική πολιτική των έφημερίδων, ήδη από τότε,-- άκέραιο τό μερίδιο της διαφημιστικής αγοράς. Είδαμε στό προηγούμενο κεφάλαιο πώς η παράμετρος της διαφήμισης επηρέαζε τις οργανωτικές έπιλογές και στρατηγικές μερικών έφημερίδων, πού μετά τά μέσα του 18ου αιώνα γίνονταν μικρές επιχειρήσεις μετοχικού κεφαλαίου έκδοτών, τυπογράφων και βιβλιοπωλών.

Η φορολογία στις έφημερίδες, τις διαφημίσεις και τό χαρτί άρχισε νά μειώνεται από τό 1836. Τό 1855 καταργήθηκε η φορολογία του χαρτοσήμου και τό 1861 καταργήθηκε η φορολογία του χαρτιού των έφημερίδων. Μέσα στά χρόνια αυτά όμως σημειώθηκε και μεγάλη τεχνολογική εξέλιξη στον τύπο, απόρροια της γενικότερης εκβιομηχάνισης της παραγωγής, η οποία άλλαξε τό πρόσωπο και επηρέασε και τον ρόλο των έφημερίδων.

Τεχνολογία: Η πρώτη αλλαγή στη διαδικασία παραγωγής του τύπου, πού έφερε η εκβιομηχάνιση, ήταν τό γεγονός ότι τώρα οι μηχανές μπορούσαν νά κατασκευαστούν από μηχανές. Τά ξύλινα πιεστήρια μπορούσαν νά αντικατασταθούν από μεταλλικά, μεγαλύτερης ακρίβειας στην κατασκευή, πιο εύχρηστα, άρα με μεγαλύτερη απόδοση. Τέτοια μηχανή από μαντέμι πρωτοδημιούργησε το 1793 ο Λόρδος Stanhope, η οποία διαδόθηκε με μεγάλη ταχύτητα στην Εύρώπη και την Άμερική.

Η πραγματικά επαναστατική επινόηση ήρθε από τον Γερμανό Friedrich König, ο οποίος βλέποντας τις δυνατότητες του άγγλικού τύπου εγκαταστάθηκε από τή Σαξονία στό Λονδίνο και το 1812 δημιούργησε τό πρώτο κυλινδρικό πιεστήριο πού φέρει και τό όνομά του. Χρησιμοποίησε κυλίνδρους για τήν κυκλοφορία του χαρτιού και του μελανιού. Η μηχανή αυτή σύντομα έγινε άτμοκίνητη κατά παραγγελία των *Times* τό 1814, πού είχαν αναπτυχθεί ιδιαίτερα χάρη στα γεγονότα της Γαλλικής επανάστασης και τούς Ναπολεόντειους πολέμους, είχαν γίνει δσέλιδοι και τυπώνονταν σε αυτό τό μηχάνημα. Από εκεί και πέρα οι τεχνολογικές πρόοδοι ήσαν βελτιώσεις αυτής της μηχανής, πού ανταποκρίνονταν στη ζήτηση της αγοράς για έφημερίδες, βελτίωναν τήν παραγωγικότητα, δηλαδή άλλαζαν τούς όρους μιας επένδυσης κεφαλαίου, αλλά δημιουργούσαν στην αγορά νέες συνθήκες προσφοράς.

1820 τό πιεστήριο του Kōnig τύπωνε 1000 έφημερίδες τήν ώρα, αντί για 250 μέ εκείνο του Stanhope

1827 Νέο Πιεστήριο των Applegath & Cowper 5000 έφημερίδες τήν ώρα, επιτρέποντας στους *Times* να βγαίνουν από ένα μόνο πιεστήριο.

Ήμερήσια κυκλοφορία τό 1825 στό Παρίσι *Journal des Débats*: 15,000 φύλλα, Λονδίνο *Times*: 10,000

1831: Gaveaux κατασκεύασε μηχανή δύο κυλίνδρων

1840: Άμερικανός Richard Hoe δημιούργησε τό περιστρεφόμενο πιεστήριο και τό 1848 τό κυκλικό πιεστήριο (rotary press) προσαρμόζοντας στον ένα κύλινδρο τά τυπογραφικά στοιχεία, ενώ 4 μικρότεροι κύλινδροι έφερναν τό χαρτί σε έπαφή μέ τά τυπογραφικά στοιχεία. Άπόδοση: 8-12,000 φύλλα τήν ώρα. Στή συνέχεια δημιουργήθηκαν μηχανές μέ περισσότερους κυλίνδρους. Στίς παραμονές του Άμερικανικού Έμφυλίου (1861-65) τύπωναν 20,000 έφημερίδες τήν ώρα.

1863 ό William Bullock μπόρεσε να τροφοδοτεί τό πιεστήριό του μέ συνεχόμενο χαρτί, αντί για μεμονωμένα φύλλα. Επίσης τό πιεστήριό του περιλάμβανε έναν επί πλέον νεωτερισμό: τό cliché, που προερχόταν από τήν βιομηχανία του βιβλίου. Η φθορά των τυπογραφικών στοιχείων μετά από χρήση μερικων μηνων και ή δαπανηρή ή αντικατάστασή τους οδήγησαν σε σχετικούς πειραματισμούς στή Γαλλία.

Τό 1835 ό Άμερικανός James Gordon Bennett δημιούργησε τή μεγάλη ήμερήσια έφημερίδα της Νέας Υόρκης, τήν *New York Herald*, ισχυριζόμενος για τή δύναμη του τύπου ότι "Μιά έφημερίδα μπορεί να στείλει περισσότερες ψυχές στον Ουρανό και να σώσει περισσότερες ψυχές από τήν Κόλαση, παρά όλες οι εκκλησίες μαζί της Νέας Υόρκης." Μέσα σε ένα χρόνο έφτασε τήν κυκλοφορία της έφημερίδας του στα 20,000 φύλλα τήν ήμερα, ενώ τό 1860 έφτασε τά 60,000 φύλλα. Τό 1854 επινόησε μέθοδο εκτύπωσης της σελίδας σε μεταλλικό φύλλο, τό οποίο στή συνέχεια πολλαπλασιαζόταν στο χαρτί. Έτσι τά στοιχεία χρησιμοποιούντο μόνο σε μία εκτύπωση και ή ήμερήσια παραγωγή εξαρτάτο μόνο από τον αριθμό των πιεστηρίων. Μέ τέτοια μέθοδο τό Παρισινό *Petit Journal* τό 1865 πέτυχε παραγωγή 250,000 φύλλων τήν ήμερα.

Η τεχνολογία του χαρτιού συμβάδιζε μέ τήν τεχνολογία των πιεστηρίων. Τό χαρτί εξακολουθούσε να παράγεται από ράκη αλλά ή εκμηχάνιση της κατασκευής του κατέβαζε κατά πολύ τήν τιμή του, ενώ ακόμη περισσότερη οικονομία επιτυγχάνετο μέ τήν αντικατάσταση της μεθόδου τροφοδοσίας του πιεστηρίου αντί μέ μεμονωμένα φύλλα μέ συνεχόμενο χαρτί. Οί

μεγάλες κυκλοφορίες δημιούργησαν ζήτηση για χαρτί, τὰ ράκη δέν έπαρκοῦσαν, όπότε συμπληρωνόταν ή ζήτηση μέ τήν αύξηση στήν καλλιέργεια τοῦ βαμβακιοῦ (στήν Ἄμερική). Ὅταν ὅμως τό 1861 ὁ Ἄμερικάνικος Ἐμφύλιος πόλεμος απέκοψε τήν Εὐρωπαϊκή ἀγορά ἀπό τήν παραγωγή βαμβακιοῦ, έκτινάσσοντας τήν τιμή του στά ὕψη, οἱ έφημερίδες ἄρχισαν νά ἀναζητοῦν νέες πηγές χαρτιοῦ. Τότε ἦταν πού στήν Ἄγγλία καταργήθηκε ὁ φόρος τοῦ χαρτιοῦ. Ἔτσι ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1860 καί 1870 ἄρχισε νά επικρατεῖ ή χρήση ξυλοπολτοῦ γιά τήν παραγωγή του.

Οἰκονομία: Εἶναι σαφές ὅτι ή νέα βιομηχανική έποχή έκινεῖτο σέ μιά ἀγορά ἄλλης κλίμακας ἀπό ὅ,τι παλαιότερα. Τό μέγεθος τῆς ἀπαιτούμενης επένδυσης, οἱ ἀναμενόμενες ἀποδόσεις σέ κέρδη, ή σοβαρότητα τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί οἱ κίνδυνοι ἀπό μιά ἐνδεχόμενη ἀποτυχία απέκτησαν πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις. Οἱ παράμετροι αὐτές ἦσαν κρίσιμης σημασίας ιδιαίτερα γιά τίς ήμερήσιες πρωινές έφημερίδες, πού ἦσαν οἱ πιό ἀκριβές γιά νά συσταθοῦν καί νά λειτουργήσουν καί ἀκόμη περισσότερο γιά τίς έφημερίδες τοῦ Λονδίνου πού εἶχαν νά ἀνταγωνισθοῦν τοῦς *Times*, πού κατεῖχαν τό μεγαλύτερο μερίδιο τῆς ἀγορᾶς. Οἱ *Times* τό 1815 πωλοῦσαν 5000 φύλλα πρὸς 7 πέννες, ἐνῶ τό 1850 ἀντίστοιχα 50,000 φύλλα πρὸς 5 πέννες.

Ἡ εξέλιξη τῶν επενδυτικῶν μεγεθῶν στήν ἀγγλική ἀγορά εἶχε ὡς ἐξῆς:

1790-1820	κόστος ἴδρυσης καί συντήρησης μέχρι νά ἀρχίσουν νά ἀποδίδουν κέρδη £2-5,000.
1830	£30-50,000.
1846	£100,000 δαπανήθηκαν γιά τήν ἴδρυση τοῦ <i>Daily News</i> τοῦ Charles Dickens, καί ἄλλα τόσα γιά νά συντηρηθεῖ τὰ πρῶτα 10 χρόνια.
1896	μισό ἑκατομμύριο κατέβαλαν οἱ δύο ἀδελφοί Harmsworth γιά νά ξεκινήσουν τήν μεγάλη λαϊκῆς ἀπήχησης έφημερίδα <i>Daily Mail</i> .

Ἐτήσια κέρδη:

1780	£1-2,000
1820-30	£6-12,000
1841	<i>Times</i> £17,000
1845	<i>Times</i> £30,000

Γιά τόν έπαρχιακό ήμερήσιο τύπο ὑπολογίζεται ὅτι στή δεκαετία τοῦ 1840 ἀρκοῦσε κυκλοφορία 1000 φύλλων γιά ἐτήσια κέρδη £800-1,200. Ὁ *Manchester Guardian* ξεπερνοῦσε τίς £6,700.

Διαφήμιση: Για να παραμένει μια εφημερίδα κερδοφόρα δεν άρκοιτο να αυξάνει την κυκλοφορία της σε απόλυτους αριθμούς. Καθώς το αναγνωστικό κοινό διευρυνόταν έπρεπε να εξασφαλίζει συνεχώς μεγαλύτερο μερίδιο της αγοράς, ώστε να προτιμάται από τα διαφημιζόμενα προϊόντα (αργότερα τις εξειδικευμένες διαφημιστικές εταιρείες, που διαμεσολαβούσαν) διότι από τις διαφημίσεις προήρχοντο τα περισσότερα κέρδη, και όχι από τις ίδιες τις πωλήσεις. Οι μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδες προτιμούσαν αυτού του είδους την πηγή εσόδων, παρά εκείνη του 18ου αιώνα, που προερχόταν από τα πολιτικά κόμματα. "Έτειναν μάλιστα προς την αποστασιοποίηση από τα κόμματα, για να μην αποξενώσουν μερίδα του καταναλωτικού κοινού.

Δίκτυα πληροφοριών: Η παραγωγικότητα του κυλινδρικού πιεστηρίου σήμαινε ότι από τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αιώνα η πρωινή εφημερίδα μπορούσε να ξεκινά τη στοιχειοθεσία και την εκτύπωσή της αργότερα και έτσι να προλαβαίνει πιο πρόσφατες ειδήσεις και να είναι πιο ενήμερη από τον ανταγωνιστή της.

Τό 1815 η είδηση της νικηφόρας έκβασης της μάχης του Waterloo δημοσιεύθηκε στο Λονδίνο (από τό απέναντι Βέλγιο, περίπου 390 χλμ μακριά) μετά από 4 ημέρες μεταφερόμενη με έφιππο αγγελιοφόρο, ένα ρεκόρ ταχύτητας της εφημερίδας *Morning Chronicle*. Η έφεύρεση της τηλεγραφίας και κυρίως η στρώση των τηλεγραφικών καλωδίων άλλαξε τη σημασία της διάστασης του χρόνου. "Ως τότε η μετάδοση των ειδήσεων γινόταν με έφιππο ταχυδρομείο ή ταχυδρομικά περιστερία.

1849 διάθεση του Πρωσσικού καλωδίου Βερολίνου-Aachen σε δημόσια χρήση,

1851 σύνδεση Calais-Dover,

1866 σύνδεση Ευρώπης και Αμερικής μέσω Ατλαντικού ωκεανού.

Στό πεδίο της διανομής του τύπου τώρα διαδραμάτιζε τον επαναστατικό του ρόλο ο σιδηρόδρομος. Στα πλαίσια όλων αυτών των νεωτερισμών έκαναν την εμφάνισή τους τα πρακτορεία ειδήσεων.

1835 στο Παρίσι ο Charles Havas ίδρυσε πρακτορείο ειδήσεων για να διοχετεύει στις γαλλικές εφημερίδες ειδήσεις σε άλλες ευρωπαϊκές εφημερίδες. Στή συνέχεια διεύρυνε τις υπηρεσίες του και ξεκίνησε τη διακίνηση ειδήσεων μεταξύ Παρισιοῦ, Λονδίνου και Βρυξελλών με ταχυδρομικά περιστερία και με ανταποκριτές σε πολλές άλλες πόλεις. Λειτουργούσε υπό τον έλεγχο της εκάστοτε Γαλλικής κυβέρνησης, γεγονός που έπηρεάζε την αξιοπιστία του πρακτορείου διεθνώς. Κατά τις επιχειρηματικές συνήθειες της Γαλλικής οικονομίας κατείχε τό διαφημιστικό μονοπώλιο στή Γαλλία, έτσι ώστε η δύναμή του ήταν αδιαμφισβήτητη.

Τό 1848 ἕξι ἡμερήσιες ἐφημερίδες τῆς Νέας Ὑόρκης συγκρότησαν τό Associated Press τό ὁποῖο διέθετε στή Βοστώνη ἕνα πράκτορα, πού ἔπαιρνε ἀπό τά ἀτμόπλοια τίς εἰδήσεις ἀπό τήν Εὐρώπη καί τίς τηλεγραφοῦσε στή Νέα Ὑόρκη. Τό πρακτορεῖο διέθετε τίς εἰδήσεις στά συμβαλλόμενα φύλλα κατά ἀποκλειστική σύμβαση πρὸς 30 λέξεις στό δολλάριο.

Τό 1849 ἡ Πρωσσία διέθεσε τήν τηλεγραφική γραμμή πού συνέδεε τό Βερολίνο , τήν πρωτεύουσα, μέ τό Aachen στά σύνορα μέ τήν Ὀλλανδία σέ δημόσια χρήση. Τότε ὁ Bernhard Wolff στό Βερολίνο, ὑπεύθυνος τῆς ἐφημερίδας *National Zeitung* καί πρῶν ὑπάλληλος τοῦ Havas, ἴδρυσε τηλεγραφικό εἰδησεογραφικό πρακτορεῖο πού ἐξυπηρετοῦσε τίς ἐφημερίδες τοῦ Βερολίνου καί τοὺς πιστωτικούς οἴκους. Στήν ἄλλη ἄκρη τῆς γραμμῆς, στό Aachen, βρισκόταν ὁ Paul Julius Reuters, ἐπίσης πρῶν συνεργάτης τοῦ Havas, ὁ ὁποῖος τό 1851 ἴδρυσε στό Λονδίνο τό ὁμώνυμο πρακτορεῖο, πού κυριάρχησε μέ τήν ἀξιοπιστία του. Ξεκίνησε καί αὐτός μέ οἰκονομικῆς φύσης εἰδησεογραφία ἀλλά τό 1858 ἄρχισε νά διοχετεύει ἐξωτερικές εἰδήσεις στόν τύπο, ξεκινώντας ἀπό μιὰ συμφωνία πού ἔκλεισε μέ τό σύνδεσμο τοῦ βρετανικοῦ ἐπαρχιακοῦ τύπου, τό Press Association. Ὅλοι αὐτοί οἱ οἴκοι συμβάλλονταν μέ τίς ἐφημερίδες ἔναντι τῶν ὑπηρεσιῶν πού τοὺς παρείχαν. Λόγω τῆς παγκόσμιας ἡγεμονικῆς θέσης τῆς Μ. Βρετανίας τό Reuters κυριαρχοῦσε στήν ἀγορά τῶν εἰδήσεων καί γι' αὐτό τό 1870 ὑπογράφηκε σειρά συμφωνιῶν μεταξύ τῶν εἰδησεογραφικῶν πρακτορείων, πού ουσιαστικά κατένεμαν τόν κόσμο σέ ἀποκλειστικές σφαῖρες ἐπιρροῆς. Στίς ΗΠΑ τό Associated Press ἀπό τό 1893 κατεῖχε τό ἀποκλειστικό προνόμιο τῆς μεταφορᾶς εἰδήσεων μεταξύ Εὐρώπης καί Ἀμερικῆς. Οἱ συμφωνίες αὐτές διατήρησαν τήν ἰσχὺ τους μέχρι τό 1934.

- - -

Κεφάλαιο 5

Οι μεγάλες εφημερίδες του 19ου αιώνα και ο λαϊκός τύπος: Ήνωμένες Πολιτείες και Άγγλία

Οι εφημερίδες του 19ου αιώνα: Μέσα στα δεδομένα της αγοράς που ήδη περιγράψαμε, όπου και όποτε η αγορά αυτή λειτουργούσε με κάποιο βαθμό ελευθερίας, όπως για παράδειγμα στην Άγγλία, την Αμερική, τη Γαλλία μετά το 1870 αλλά και την Ελλάδα, η σχέση τύπου και αναγνωστικού κοινού βρισκόταν σε συνεχή εξέλιξη. Ο τύπος άλλοτε κατηύθυνε το κοινό του, δηλαδή διαμόρφωνε την "κοινή γνώμη", και άλλοτε προσαρμοζόταν στις ανάγκες του κοινού, ιδίως όταν προσπαθούσε να διευρύνει την απήχυσή του σε νέες κοινωνικές ομάδες, στους νέους, τις γυναίκες, ομάδες κατώτερης μόρφωσης, τους μετανάστες κ.ά.

Με τους όρους αυτούς κατά νοῦ, στή συνέχεια θά αναφερθοῦμε στή λειτουργία συγκεκριμένων εφημερίδων και σε σημαντικά ονόματα εκδοτών και δημοσιογράφων, που διαμόρφωσαν τό χαρακτήρα τῶν εφημερίδων τοῦ 19ου αἰώνα στήν Ἀμερική και τήν Εὐρώπη.

ΗΠΑ: Ὁ ἀμερικάνικος τύπος ἔχει τίς ρίζες του στήν εποχή πρίν ἀπό τήν Ἀμερικάνικη ἐπανάσταση τοῦ 1775 γιά τήν ἀποτίναξη τῆς Βρεταννικῆς κυριαρχίας. Ἀντιμετώπιζε παρόμοια προβλήματα στή σχέση του μέ τήν ἐξουσία, ὅπως και ὁ ἀγγλικός τύπος: φορολογία χαρτοσήμου, διώξεις γιά δυσφήμιση κλπ. Πέρα ὅμως ἀπό τά κοινά αὐτά προβλήματα, ὁ ἀμερικάνικος τύπος λειτουργοῦσε ὡς συνεκτικός δεσμός μεταξύ τῶν ἀποίκων, πού ἦσαν ἐγκατεστημένοι διάσπαρτοι στήν ἐκτεταμένη ἀμερικανική χώρα, διατύπωνε ἕνα μήνυμα κοινῆς ταυτότητας, ἐνῶ και κατά τά χρόνια τῆς ἐπανάστασης κήρυττε ἕνα ριζοσπαστικό και ἐθνικιστικό λόγο ἐναντίον τῶν Ἀγγλων. Πρωτεργάτες τῆς ἀμερικάνικης ἐπαναστατικῆς δημοσιογραφίας ἦσαν οἱ Samuel Adams, Isaiah Thomas και ὁ Ἀγγλος δημοκρατικός Thomas Paine.

Μετά τήν ἐπανάσταση τή συγκρότηση τῶν ἀμερικάνικων πολιτικῶν κομμάτων ἐξυπηρετοῦσε ἕνας κομματικά ὀργανωμένος τύπος. Τά πρῶτα ἀμερικανικά κόμματα ἦσαν οἱ Federalists (συντηρητικοί), ὑπό τόν Alexander Hamilton και οἱ Republicans (μετέπειτα δημοκρατικοί), ὑπό τόν Thomas Jefferson. Τούς τελευταίους κυρίως ἐξέφραζε μέ τήν *National Gazette* ὁ ἐκδότης και δημοσιογράφος Philip Freneau, πού ἦταν στενά ἐξαρτημένη ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ προέδρου Jefferson. Στόχος τοῦ Freneau ἦταν νά ἐξασφαλίσει γιά τήν κυβέρνηση τίς ψήφους τῶν ἀκριτικῶν πληθυσμῶν, τῶν ἀγροτῶν και τῶν κατοίκων τῶν μικρῶν ἀμερικανικῶν πόλεων. Κατά τήν ἐποχή τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1789 και τῶν πολέμων πού τήν ἀκολούθησαν ἡ *National Gazette* ὑποστήριζε τή Γαλλία ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας. Τήν

έποχή αυτή τό ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού τών έφημερίδων ήταν τόσο έντονο γιά έξωτερικές, δηλαδή εύρωπαϊκές, ειδήσεις ώστε οι μεγάλες έφημερίδες τών ανατολικών πολιτειών έστελναν πλοιάρια από τίς άκτές γιά νά παραλάβουν έγκαιρα τίς έφημερίδες, πού μετέφεραν τά πλοία από τήν Εύρώπη πρίν αυτά φτάσουν στά λιμάνια, ώστε οι άμερικάνικες έφημερίδες νά σπεύσουν νά μεταφέρουν πρώτες τίς ειδήσεις τους.

Ό πολιτικός μέ τή μεγαλύτερη επίδραση σέ έφημερίδα ήταν ό πρόεδρος Andrew Jackson, πού άσκούσε έλεγχο πάνω στήν *Washington Globe* και χειρίζονταν μέ έπιτυχία τήν κοινή γνώμη. Στίς μέρες του ή κυβέρνηση έφθανε νά πληρώνει από κρατικά κονδύλια 57 δημοσιογράφους. Αυτή ή κατάσταση τερματίστηκε όταν τό 1860 ό πρόεδρος Abraham Lincoln ίδρυσε τό έπίσημο κυβερνητικό τυπογραφείο, γιά νά άπεγκλοβίσει τούς πολιτικούς από τά δίκτυα του τύπου. Μέ τήν ανάπτυξη τής άμερικάνικης οικονομίας οι έφημερίδες άρχισαν νά ενδιαφέρονται και γιά έμπορικές ειδήσεις και γιά διαφημίσεις, γεγονός πού έπίσης συνέβαλε στήν προσθήκη πολιτικά ανεξάρτητων οικονομικών πόρων γιά τόν τύπο.

Άνάμεσα στίς ανεξάρτητες έφημερίδες, πού άρχισαν νά αναπτύσσονται κατά τίς πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, ό όποιος έχει χαρακτηριστεί ό χρυσός αιώνας τής άμερικάνικης πολιτικής, κορυφαίες ήσαν οι ήμερήσιες έφημερίδες τής Νέας Ύόρκης. Στίς μεγάλες πόλεις, όπως ή Νέα Ύόρκη είχε αναπτυχθεί ένα νέο αναγνωστικό κοινό από μέσα λαϊκά στρώματα, πού ενδιαφερόταν γιά κοινωνικά συμβάντα, κλοπές, φόνους. Τήν άπήχηση και τήν τεράστια έκδοτική έπιτυχία μιås λαϊκής έφημερίδας, του *Sun*, άκολούθησε ό εκδότης James Gordon Bennett, ό όποιος τό 1835 ίδρυσε τόν *New York Herald*. Η έφημερίδα αυτή άπευθυνόταν στό ίδιο κοινό μέ τόν *Sun* αλλά ή ύλη της κάλυπτε μέ άπλό και ένθερμο τρόπο τά πολιτικά, έξωτερικά, καλλιτεχνικά και οικονομικά νέα. Μέσα σέ ένα χρόνο απέκτησε κυκλοφορία 20,000 φύλλα, ενώ τό 1860 πωλοῦσε 60,000 φύλλα. Ό Bennett πίστευε στήν κοινωνική και ήθική άποστολή του τύπου.

Η δεύτερη μεγάλη άμερικανική έφημερίδα, πού ιδρύθηκε τήν έποχή αυτή, ήταν ό *New York Tribune*. Ίδρυτής της υπήρξε ό Horace Greeley τό 1841. Είχε χαρακτήρα κοινωνικό, ιδεαλιστικό, έδινε κοινωνικούς άγώνες και είχε μαχητικό ύφος. Άκόμη και ό Karl Marx είχε άρθρογραφήσει σ' αυτήν.

Η τρίτη από τίς μεγάλες έφημερίδες ήταν ή *New York Times*, πού ιδρύθηκε τό 1851 από τόν Henry J. Raymond, ή όποία τό 1860 έφθασε κυκλοφορία 45,000 φύλλων. Τό ύφος τής έφημερίδας ήταν σοβαρό, ανεξάρτητο και τό περιεχόμενο άπευθυνόταν στό μορφωμένο κοινό τής Νέας Ύόρκης, ή όποία ήδη διέθετε ένα άγοραστικό κοινό 200,000 αναγνωστών ήμερήσιων έφημερίδων.

Κεφάλαια, πού επενδύθηκαν για τήν ίδρυση τῶν ἐφημερίδων:

NY Herald	300 δολλάρια
NY Tribune	3000 δολλάρια
NY Times	10,000 δολλάρια

Σέ ὅλη τήν Ἀμερική κυκλοφοροῦσαν 400 ἡμερήσια καί 3000 ἐβδομαδιαία φύλλα. Ἡ ὅλη ὀργάνωση μιᾶς ἡμερήσιας ἐφημερίδας εἶχε γίνει ἐξειδικευμένη ἐπιχείρηση μέ εἰδικά γραφεῖα, δηλαδή πρακτορεῖα διανομῆς εἰδήσεων, ὅπως τό Associated Pres τῆς Νέας Ὑόρκης, διαφημιστικά γραφεῖα· διέθεταν ἐπίσης εἰδικούς ἀνταποκριτές στήν Εὐρώπη, τήν Washington ἢ σέ πολεμικά μέτωπα, π.χ. στόν μεξικάνικο ἢ τόν ἐμφύλιο πόλεμο, γιά τήν κάλυψη τοῦ ὁποῖου οἱ *New York Times* διέθεσαν 500,000\$, τήν ἐποχή πού ἡ ἀγορά μιᾶς ἐφημερίδας κόστιζε 2 cents.

Μέ τή γενίκευση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τῆς ὑποχρεωτικῆς παιδείας στήν Εὐρώπη καί τήν Ἀμερική ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1870 καί μετά, διαμορφώθηκε ἕνα κοινό, χαμηλῆς μέν μόρφωσης ἀλλά πάντως ἰκανό νά διαβάσει, νά μετέχει στά κοινά καί νά ἐπιζητεῖ ἐνημέρωση καί ψυχαγωγία ἀπό τόν τύπο. Οἱ μέχρι τότε ἐφημερίδες ἦσαν ὑπερβολικά δύσκολες γιά τό νέο αὐτό κοινό. Ἡ ἐπόμενη φάση στήν ἱστορία τοῦ τύπου εἶναι πρῶτον, ἡ ἐμφάνιση τῶν νέων λαϊκῶν ἐφημερίδων γιά τίς ἀνάγκες ἐνημέρωσης καί ψυχαγωγίας τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ, καί δεύτερον ἡ προσαρμογή τῶν παλαιῶν ἐφημερίδων σέ ἕνα λαϊκώτερο ἐπίπεδο ὥστε νά μή χάσουν μερίδιο τῆς νέας αὐτῆς ἀγορᾶς. Αὐτό τό φαινόμενο παρατηρεῖται καί στήν Εὐρώπη καί τήν Ἀμερική.

Στή διευρυμένη αὐτή ἀγορά ὁ ρόλος τῆς διαφήμισης ἀποκτᾶ νέες διαστάσεις. Ἐτσι ἐνῶ σέ ὅλη τήν Ἀμερική τό 1880 δαπανήθηκαν γιά διαφημίσεις 40 ἑκατομμύρια δολλάρια, τό 1904 ξεπέρασαν τά 140 ἑκατομμύρια. Ὁ τύπος μέχρι τήν ἔλευση τοῦ ραδιοφώνου συνιστοῦσε τό μοναδικό χῶρο διαφήμισης. Στή διαφήμιση προσαρμόζεται ὀλόκληρη ἡ ἐκδοτική στρατηγική πολλῶν ἐφημερίδων, ἔτσι ὥστε ἡ πολιτική ἢ ἄλλη ὕλη νά εἶναι τέτοια πού νά μήν ἀποξενώνει κοινωνικές ὁμάδες τῶν ἀναγνωστῶν - ἀγοραστῶν - καταναλωτῶν καί χάνουν μερίδιο τῆς διαφημιστικῆς ἀγορᾶς. Ἡ ἀγορά αὐτή εἶχε καταστει ἐξαιρετικά σημαντική γιά τά εἰσοδήματα τῶν ἐφημερίδων. Στίς ἀνεξάρτητες πολιτικές ἐφημερίδες τῆς προηγούμενης περιόδου ἔρχονται νά προστεθοῦν οἱ πολιτικά οὐδέτερες λαϊκές ἐφημερίδες. Μερικές ὅμως ἐφημερίδες, μαζί μέ ἄλλου εἶδους συναισθηματικά φορτισμένη ὕλη, προκαλοῦσαν τό ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνωστικοῦ τοῦ κοινοῦ μέ σταυροφορίες κάθαρσης καί μέ ἀποκάλυψη πολιτικῆς διαφθορᾶς.

Πρωτοπόρος τῆς λαϊκῆς δημοσιογραφίας στήν Ἀμερική ἦταν ὁ οὐγγρικῆς καταγωγῆς Joseph Pulitzer μέ τό *World* τῆς Νέας Ὑόρκης, τό ὁποῖο ἀνέλαβε τό 1883. Ἡ μορφή τῶν τίτλων,

τό σκανδαλοθηρικό περιεχόμενο, ή έμφαση στά έγκλήματα, τή βία κλπ. όλα ήσαν σχεδιασμένα ώστε νά προκαλούν τό ένδιαφέρον τοῦ λαϊκοῦ κοινοῦ, ιδίως τῶν νέων μεταναστευτικῶν ρευμάτων. Νεωτερισμό επίσης ἀποτελοῦσε εἰδική στήλη γιά γυναῖκες. Τόν πρώτο χρόνο τῆς νέας ιδιοκτησίας του τό *World* τοῦ Pulitzer ἔφθασε τά 100,000 φύλλα. Τό 1890 ή κυριακάτικη ἔκδοσή του πωλοῦσε 250,000 φύλλα. Το 1892 ή πρωινή καί ή ἀπογευματινή ἔκδοση πωλοῦσαν μαζί 347,000 φύλλα καί τό 1898, ὅταν προπαγάνδιζε ὑπέρ τοῦ πολέμου μέ τήν Ἰσπανία ἔφθασε τά 1,000,000 φύλλα. Ἡ νέου εἴδους ἐφημερίδα, πού ἀπευθύνεται στό συναίσθημα, εἶχε σημειώσει τεράστια ἐπιτυχία. Χαρακτηριστική φυσιογνωμία τῆς εἰκονογράφηση τοῦ *World* ἦταν τό Yellow kid (κίτρινο παιδί), ἀπό τό ὁποῖο προσέλαβαν τήν ἐπωνυμία τοῦ "κιτρινισμοῦ" οἱ σκανδαλοθηρικές ἐφημερίδες.

Τό ὑπόδειγμα αὐτό μέ ἀκόμη μεγαλύτερη ἐπιτυχία ἀκολούθησε μέ μεγαλύτερες ἀκρότητες ὁ ἐκδότης William Randolph Hearst, ὁ ὁποῖος κυκλοφόρησε τό 1895 στή Νέα Ἰόρκη τό σκανδαλοθηρικό *Morning Journal*, πού επίσης καλλιέργησε πατριωτικές φοβίες καί ὑστερία στά λαϊκά κοινωνικά στρώματα τῶν ἀναγνωστῶν του.

Ἄγγλία: Στήν Ἄγγλία ή μεταβολή στήν ἀγορά τῶν ἐφημερίδων συνέβη ὡς ἐξῆς. Γιά πολλά χρόνια, ὅπως εἶδαμε, οἱ ἐφημερίδες διετηροῦντο σκόπιμα ἀκριβές μεταξύ 1712 καί 1855 μέ τούς φόρους καί τέλη χαρτοσήμων. Κατά τήν περίοδο αὐτή κυριαρχοῦσαν οἱ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, ἀκριβές ἐφημερίδες μέ πρώτη καί κυρίαρχη τούς πολιτικά ἀνεξάρτητους πλέον *Times*. Ἡ πολιτική ἀνεξαρτησία καί πρωτοφανής δύναμη τῆς ἐφημερίδας αὐτῆς ὑπῆρξε ἔργο τοῦ δευτέρου ιδιοκτήτη τῆς ἐφημερίδας, John Walter II. Κατά τίς ἡμέρες τοῦ ἰδρυτῆ τῆς ἐφημερίδας John Walter I οἱ *Times* δέν διέφεραν ἀπό τίς ἄλλες σύγχρονές τους λονδρέζικες ἐφημερίδες, ἀκολουθοῦσαν δηλαδή τίς ἴδιες πρακτικές ἐπιβίωσης, δωροδοκίες, ἐκβιασμούς, πολιτικές ἐξαρτήσεις. Ὄταν ἀνέλαβε τό 1814 ὁ John Walter II, ἀνέθεσε τήν ἐκδοτική πολιτική τῆς ἐφημερίδας στόν δημοσιογράφο Thomas Barnes, ὁ ὁποῖος ἔθεσε ὡς προτεραιότητα τή δημιουργία ἀνεξάρτητης ἐφημερίδας, τό κύρος τῆς ὁποίας θά τήν ξεχώριζε ἀπό τά λοιπά φύλλα. Ἔτσι οἱ *Times* χάραξαν φιλελεύθερη γραμμή σέ ἐπίμαχα ζητήματα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ή κατάργηση τοῦ δουλεμπορίου, ή πολιτική μεταρρύθμιση στήν Ἄγγλία καί ἄλλα. Ὑποστήριζαν ὅμως σταθερά τή διατήρηση τῆς φορολογίας στίς ἐφημερίδες, ή ὁποία τούς προστάτευε ἀπό τόν φθηνό ἀνταγωνισμό. Ὁ Thomas Barnes χαρακτηρίστηκε στήν ἐποχή του ὁ ἰσχυρότερος ἄνθρωπος τῆς Ἄγγλιας. Συνεχιστής τοῦ ἔργου του στήν χάραξη τῆς ἐκδοτικῆς πολιτικῆς τῶν *Times* ὑπῆρξε ὁ John Thaddeus Delane.

Οί αγγλικές κυβερνήσεις συχνά δυσφορούσαν μέ τήν αντιπολίτευση καί τήν πολιτική έπιρροή τών *Times*, τήν όποία ό Λόρδος Russell χαρακτηρίζε ώς τυραννία τών *Times*. Έτσι, όταν τόν Ιούνιο τοῦ 1855 καταργήθηκε ό φόρος χαρτοσήμου, τοῦτο άποφασίστηκε έν μέρει καί γιά νά πληγοῦν οί *Times*.

Ώς μέτρο τής δύσπεπτης φυσιογνωμίας τών *Times* τοῦ Λονδίνου έννας μελετητής πρόσφατα ύπολόγισε τήν πυκνότητα τής ύλης τής έφημερίδας σέ έννα φύλλο τοῦ 1855. Η δημοσίευση τών πρακτικῶν τοῦ κοινοβουλίου σέ 25 στήλες μέ 4 έπί πλέον στήλες πολιτικοῦ σχολιασμοῦ περιείχαν 58,000 λέξεις, τό αντίστοιχο περίπου ένός βιβλίου 170 σελίδων. Ποίός κοινός άναγνώστης, ιδίως άπό τά πολυπληθῆ μέσα άστικά στρώματα, θά ένδιαφερόταν νά διαβάξει κάθε μέρα τέτοια ύλη; Η ύλη τής έφημερίδας αὐτῆς άφινε σημαντικά στρώματα τής κοινωνίας άδιάφορα.

Έτσι, λίγες έβδομάδες μετά τήν κατάργηση τοῦ φόρου χαρτοσήμου στίς έφημερίδες τόν Ιούνιο 1855 ιδρύθηκε νέα πρωινή έφημερίδα στό Λονδίνο, ή *Daily Telegraph*, πού ύπό τή διεύθυνση τοῦ Joseph Moses Levy, ιδιοκτήτη τών *Sunday Times*, κατέβασε τήν τιμή τοῦ φύλλου άπό 2 σέ 1 πέννα καί μέ τόν έλιγμό αὐτό άφαίρεσε σημαντικό μερίδιο τής άγορᾶς άπό τοῦς *Times*: σχεδόν τό μισό. Μέσα στά τρία πρώτα χρόνια τής κυκλοφορίας του άπέκτησε περισσότερη κυκλοφορία άπό όση είχαν όλες οί άλλες λονδρέζικες έφημερίδες μαζί. Ίδιαίτερη άνάπτυξη στόν *Daily Telegraph* έδωσε ό γιός τοῦ Joseph Moses Levy, Edward Levy Lawson. Πιό προσιτή ύλη στά μεσοαστικά στρώματα τής κοινωνίας, τών όποίων τόν ένθουσιασμό προκαλοῦσε μέ ήρωικές καί περιπετειώδεις ιστορίες άξιοθαύμαστων γεγονότων, π.χ. τήν χορηγία τοῦ Stanley γιά τό ταξίδι του στήν Άφρική γιά νά βρεῖ τόν χαμένο έξερευνητή Livingston τό 1871, βασιλικούς γάμους καί άλλη ύλη σχετική μέ τήν βασιλική αὐλή, πατριωτικές άναφορές στή δόξα τής Βρεταννικῆς Αὐτοκρατορίας κ.ά.

Η *Daily Telegraph* δέν ήταν λαϊκή έφημερίδα. Οὔτε ήσαν λαϊκές έφημερίδες άλλα φύλλα, όπως ή *Pall Mall Gazette*, πού ύπό τήν ιδιοκτησία τοῦ W.T. Stead άπό τό 1881 άρχισε νά μιμείται μέ έπιτυχία τίς ήθικές σταυροφορίες αλλά καί τή σκανδαλοθηρική φυσιογνωμία τών άμερικάνικων έφημερίδων. Σταθμό στή διεύρυνση τής άγορᾶς τών έφημερίδων πρós τά νέα λαϊκά στρώματα, τοῦς άναγνώστες καί καταναλωτές, τοῦς όποίους εἶχε διαμορφώσει τό σύστημα τής ύποχρεωτικῆς εκπαίδευσης, άποτέλεσε ή έκδοση τής *Daily Mail* άπό τόν Alfred Harmsworth τό 1896 στήν μισή τιμή άπό όσο οί λοιπές έφημερίδες, δηλαδή στή μισή πέννα.

Ό σχεδιασμός τής έφημερίδας αὐτῆς ήταν έντελῶς νέος: άπλοί τίτλοι, σύντομα κείμενα μέ βραχεῖες προτάσεις, ειδήσεις στήν πρώτη σελίδα, καί μεγάλη ποικιλία ύλης, άπό

συναισθηματικές στήλες ως αθλητικά και μαγειρική. Άπευθυνόταν σε άνδρες αλλά και σε γυναίκες αναγνώστες. Τόν πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας της ή έφημερίδα πέτυχε ήμερήσια κυκλοφορία 200,000 φύλλων και τό 1900 πλησίαζε τό ένα εκατομμύριο. Η έφημερίδα πωλούσε τά φύλλα της κάτω του κόστους διότι τό ούσιαστικό της έσοδο προερχόταν από τίς διαφημίσεις. Τήν έπιτυχία της στόν τομέα αυτό διακήρυσσε, δημοσιεύοντας εκθέσεις όρκωτών λογιστών μέ τούς αριθμούς τών πωλήσεών της. Τήν έκδοση της *Daily Mail* ακολούθησαν και άλλες έφημερίδες, άπευθυνόμενες στό ίδιο κοινό, μερικές από τίς όποιες κυκλοφόρησαν σε μικρό σχήμα (tabloid).

- - -

Κεφάλαιο 6

Οι μεγάλες εφημερίδες του 19ου αιώνα και ο λαϊκός τύπος: η λοιπή Ευρώπη

Γαλλία: Ο γαλλικός τύπος καθυστέρησε να γνωρίσει σταθερή περίοδο ελευθεροτυπίας. Μετά το καθεστώς των μονοπωλίων της εποχής της απολυταρχίας ακολούθησαν σύντομα διαστήματα ελευθερίας στον επαναστατικό τύπο, που εναλλάσσονταν με περιόδους αντίδρασης αυταρχικών ή απλώς συντηρητικών μοναρχικών καθεστώτων. Κάτω από τέτοιες συνθήκες σέ γενικές γραμμές ο τύπος συνήθισε να αποφεύγει την εὐθεία πολιτική κριτική. Παρόλα αυτά κατά την εποχή της δικτατορίας του Ναπολέοντα Γ' εκδόθηκε στο Παρίσι το 1854, στην αρχή ως σατυρικό φύλλο, μία μικρής κυκλοφορίας εφημερίδα, που απευθυνόταν σέ περιορισμένο σχετικά κύκλο διανοομένων: ο *Figaro* του Hippolyte Villemessant. Το 1863, κατά το υπόδειγμα των σκανδαλοθηρικών φύλλων άλλων χωρών, κυκλοφόρησε στο Παρίσι ή *La Petite Presse* του Moise Millaud, ή όποία πέτυχε πωλήσεις 470,000 φύλλων.

Η ελευθερία του τύπου ἔφθασε στή Γαλλία μέ τήν πτώση του Ναπολέοντα Γ' τό 1870 και τήν ίδρυση της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας, φιλελεύθερου αβασίλευτου πολιτεύματος, που διήρκεσε μέχρι τήν κατάληψη της Γαλλίας από τά Γερμανικά στρατεύματα τό 1940. Ο πολιτικός τύπος γνώρισε τότε μεγάλη άνθιση. Κάθε ένα από τά πολλά πολιτικά κόμματα, αλλά και μεμονωμένοι πολιτικοί ήγέτες διέθεταν ένα δημοσιογραφικό ὄργανο, που εξέφραζε τίς απόψεις τους. Τά ἔσοδα ὅμως των εφημερίδων από διαφημίσεις, μεγάλο μερίδιο των οποίων ἄλλωστε ἐλέγχτετο από τό εἰδησεογραφικό πρακτορεῖο Havas, ἦσαν περιορισμένα, σέ αντίθεση μέ ἀγορές ὅπως ή Ἄγγλία και ή Ἀμερική. Η οικονομική βιωσιμότητα των γαλλικών εφημερίδων ἦταν λοιπόν ἐπισηφαλής. Ἔτσι ἀντλοῦσαν πόρους από πολιτικά κόμματα, οἰκονομικά και χρηματιστηριακά συμφέροντα και, σέ σημαντικό ποσοστό, από ξένες κυβερνήσεις, που ἐπιδίωκαν να ἐπηρεάσουν τήν γαλλική κοινή γνώμη ή τίς γαλλικές κυβερνήσεις. Στο σύνολο ο γαλλικός τύπος της εποχής αὐτῆς χαρακτηριζόταν από διαφθορά και ἀναξιοπιστία. Μάλιστα, μετά τήν ἐπικράτηση της ἐπανάστασης των μπολσεβίκων στή Ρωσία τό 1917, ή νέα κομμουνιστική κυβέρνηση προχώρησε σέ ἀποκαλύψεις των μυστικών χρηματοδοτήσεων πρὸς παρισινές και ἐπαρχιακές εφημερίδες της Γαλλίας καθώς και του Havas ἐκ μέρους της τσαρικής κυβέρνησης.

Περιορισμούς στον γαλλικό τύπο ἔθετε ο νόμος περί τύπου του 1881, που βρισκόταν σέ ἰσχὺ ἀκόμη και μέχρι τή δεκαετία του 1960.

Γερμανία: Μέχρι την ένοποίηση της Γερμανίας υπό την Πρωσσία από τον καγκελάριο Bismark το 1871 η χώρα ήταν κατακερματισμένη πολιτικά και οικονομικά· επομένως οι εφημερίδες της είχαν περιφερειακή και όχι εθνική κυκλοφορία και απήχηση. Έξαιρηση αποτελούσαν η *Kölnische Zeitung* της Κολωνίας και η *Frankfurter Zeitung* της Φραγκφούρτης. Τό κοινό των εφημερίδων ήταν μικρότερο από όσο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ενώ ήδη από τις προηγούμενες δεκαετίες διτηρείτο η διάκριση μεταξύ πολιτικών και οικονομικών εφημερίδων. Η πρώτη λαϊκής κυκλοφορίας εφημερίδα εξεδόθη το 1883 στο Βερολίνο: η *Lokal Anzeiger*.

Ο Bismark επέβαλε αυστηρούς ελέγχους στον πολιτικό τύπο: με τον νόμο περί τύπου του 1874 θέσπιζε την προληπτική λογοκρισία ενώ με νόμο του 1878 απαγόρευε τη δημοσίευση κομμουνιστικών ή σοσιαλιστικών απόψεων στον τύπο. Κατόρθωνε να ελέγχει την ειδησεογραφία, κυρίως τη σχετική με τις εξωτερικές και διπλωματικές υποθέσεις της Γερμανίας, και με το σύστημα των σκόπμων διαρροών στον τύπο, να δοκιμάζει και να ποδηγετεί την κοινή γνώμη και τις ξένες κυβερνήσεις. Ο γερμανικός τύπος δηλαδή είχε καταστεί όργανο άσκησης εξωτερικής πολιτικής για τον Bismark. Κατά συνέπεια τόσο ο ίδιος όσο και οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις είχαν περιφρονητική εικόνα για τις γερμανικές εφημερίδες.

Η φύση της δημοσιογραφίας: από τις αρχές της 17ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα η δημοσιογραφία υπέστη μεγάλες μεταβολές κάτω από τις συνθήκες, που έχουμε περιγράψει. Από την αρχή και ως τα μέσα του 18ου αιώνα η κατάσταση ως προς τη φύση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος ήταν μάλλον στατική. Η ευθύνη και η όλη επιχείρηση ανήκε σε ένα κυρίως άτομο: τον τυπογράφο, που οργάνωνε τη συγκέντρωση του υλικού και το παρουσίαζε στο κοινό χωρίς επεξεργασία. Το υλικό αυτό μπορούσε να είναι καθαρά προπαγανδιστικό (όπως για παράδειγμα κατά τη διάρκεια του αγγλικού εμφύλιου πολέμου), επίσημες ειδήσεις (Γαλλία, Γερμανία), αντιγραφή από εφημερίδες του εξωτερικού ή εφημερίδες της πρωτεύουσας, καταχωρίσεις του περιβάλλοντος του εκδότη-τυπογράφου ή πληρωμένες καταχωρίσεις ("correction and suppression" όπως στις αγγλικές εφημερίδες του 18ου αιώνα), αγγελίες και διαφημίσεις. Ήλπιε η αντίληψη της επικαιρότητας, η οποία ήρθε μόνο με την επιτάχυνση των επικοινωνιών το 19ο αιώνα. Ως τότε κυριαρχούσαν οι προτεραιότητες της ενημέρωσης, της διαμόρφωσης της κοινής γνώμης και της ψυχαγωγίας. Χαρακτηριστικά ήταν τα κυριακάτικα λαϊκά φύλλα της Αγγλίας, συχνά με σκανδαλοθηρικό περιεχόμενο, επιβίωση των οποίων βρίσκουμε στο *News of the World* (1843). Επίσης από τα τέλη του 18ου αιώνα, από το 1791 κυκλοφορεί ο *Observer* ως κυριακάτικη σκανδαλοθηρική εφημερίδα αλλά από τις αρχές του 20ου αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα κυριακάτικα φύλλα, μεταμορφωμένο υπό την

έκδοτική καθοδήγηση του James Louis Garvin. Ούτε και έθεωρείτο ευθύνη του εκδότη-τυπογράφου-δημοσιογράφου ή διακρίβωση της αξιοπιστίας των καταχωρίσεων. "Όπως είχε γράψει ο ποιητής Milton στα *Areopagitica*, η αλήθεια θά αναδεικνυόταν από τή σύγκρουσή της με τό ψέμμα, και αυτό τό σκοπό θά εξυπηρετούσε ή έλευθερία του τύπου. Άρκετά ένωρίς, στίς άρχές του 18ου αιώνα, κυρίως σέ Άγγλικά περιοδικά έντυπα, όπως τήν *Review* του Defoe, έχουμε τό κύριο άρθρο, νέο είδος ύλης ιδεολογικού περιεχομένου, πού καθιστούσε τήν έφημερίδα αντίστοιχο του πολιτικού φυλλαδίου. Έγκαινιάζεται έτσι ή δημοσιογραφία γνώμης.

Η διεύρυνση της άγοράς των έφημερίδων, πού σημειώθηκε με τά έπαναστατικά γεγονότα του τέλους του 18ου και των άρχών του 19ου αιώνα, και τήν όποία συνόδευαν οί τεχνολογικές αλλαγές πού εξέτάσαμε, είχε ως πρώτη συνέπεια τήν αύξηση της επιχείρησης της έφημερίδας σέ μέγεθος. Τό δημοσιογραφικό έργο έπρεπε νά έπιμερισθει μεταξύ περισσότερων ειδικοτήτων. Έτσι έχουμε τόν ή τούς ιδιοκτήτες, τόν υπεύθυνο σύνταξης, άργότερα ειδικούς συντάκτες και τόν τομέα της τελικής παραγωγής του έντύπου. Στόν 20ό αιώνα έμφανίζεται και ό manager. Η διαδικασία αυτή εξελίχθηκε σταδιακά και είχε ως αποτέλεσμα τή διαμόρφωση ενός τελείως διαφορετικού είδους. Χαρακτηριστική ήταν ή διάκριση μεταξύ ανταποκριτή και reporter. Οί άγγλικές έφημερίδες *Times* και *Morning Chronicle* του James Perry διέθεταν "άνταποκριτές" στό Παρίσι, πού μετέδιδαν τά δραματικά γεγονότα της Γαλλικής επανάστασης. Πολεμικοί άνταποκριτές κάλυπταν συγκρούσεις στήν Άμερική (Μεξικό -έμφύλιος) και στόν Κριμαϊκό πόλεμο, όπου διακρίθηκε ό μεγάλος πολεμικός άνταποκριτής William Howard Russell των *Times*.

Ό reporter γεννήθηκε σταδιακά για νά ικανοποιήσει τίς κοινωνικές και πολιτικές περιέργειες του άναγνωστικού κοινού. Μεταξύ των πρωτοπόρων του είδους ήταν ό Defoe στήν *Review* στα 1720 και ό Charles Dickens στήν έφημερίδα του *Daily News* έναν αιώνα άργότερα. Στήν άρχή μέν λειτουργούσαν με έφόδιο τήν άπομνημόνευση και στή συνέχεια με τή στενογραφία, για νά μπορούν νά άποτυπώνουν ό,τι λεγόταν στή βουλή των κοινοτήτων (παράνομα μεταξύ 1660-1771), στα δικαστήρια και σέ πολιτικές και άλλες συγκεντρώσεις με ακρίβεια, χωρίς διαμεσολάβηση.

Στήν αντίληψη για τήν "άντικειμενικότητα" του reportage στα μέσα του 19ου αιώνα προστέθηκε ή φωτογραφία. Δέν έλειπαν όμως από τήν εποχή εκείνη οί περιπτώσεις γέννησης γεγονότων από τόν ίδιο τόν τύπο, όπως για παράδειγμα οί υποτιθέμενες άγριότητες των Ίσπανών κατά των Άμερικανών στό Μεξικό, τίς όποιες επικαλείτο ό εκδότης Hearst για νά ύποκινήσει τόν Άμερικανο-ισπανικό πόλεμο τό 1896.

Συμπερασματικά, η διαμόρφωση του τύπου τό 19ο αιώνα στις Ευρωπαϊκές χώρες Ἀγγλία, Γαλλία καί Γερμανία ἀκολουθοῦσε τήν πρόοδο τοῦ πολιτικοῦ καί οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ, σέ διαφορετικό βαθμό στήν κάθε χώρα. Στήν Ἀγγλία ὑπό τήν ἐπίδραση τῶν *Times* διαμορφώθηκε ἕνας τύπος πολιτικά ἀλλά καί οἰκονομικά ἀνεξάρτητος ἀπό κυβερνήσεις καί κόμματα, πού ἀντλοῦσε τούς πόρους του ἀπό τήν ἀγορά: τήν κυκλοφορία τους καί τίς διαφημίσεις. Στή Γαλλία ἀντίθετα ὁ τύπος ἦταν ἔντονα κομματικοποιημένος, οἱ διαφημίσεις ἔπαιζαν σχετικά μικρό ρόλο στά ἔσοδά του, γιά τά ὅποια κατέφευγε συχνά σέ μυστικούς πόρους (κόμματα, ξένες κυβερνήσεις, τραπεζικά καί ἄλλα οἰκονομικά συμφέροντα). Τέλος, στήν Γερμανία μετά τήν ἐνοποίησή της τό 1871 ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου ἦταν περιορισμένη ἀπό τήν προληπτική λογοκρισία: λειτουργοῦσε κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τῆς κυβέρνησης, συχνά ὡς ὄργανο ἄσκησης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Καί στίς τρεῖς αὐτές χώρες, ὅπως καί στίς ΗΠΑ διευρυνόταν ὄλο καί περισσότερο τό ἀναγνωστικό κοινό τῶν ἐφημερίδων, συνέπεια τοῦ θεσμοῦ τῆς καθολικῆς ἐκπαίδευσης πού εἶχε εἰσαγάγει ὁ βιομηχανικός καπιταλισμός. Ἡ ἐπιταγή τῆς ἀγορᾶς ἦταν ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ· ἔτσι ἔχουμε τή γένεση τοῦ λαϊκοῦ τύπου. Πρωτοπόροι τοῦ λαϊκοῦ τύπου στά τέλη τοῦ αἰώνα ἦσαν οἱ Pulitzer, Hearst καί Harmsworth.

- - -

Κεφάλαιο 7

Ο τύπος στόν 20ό αιώνα: Ρωσία, Γερμανία καί όλοκληρωτικά καθεστῶτα

Ο εικοστός αιώνας ήταν ή περίοδος τών μεγάλων ιδεολογικών συγκρούσεων, τών μαζικών κοινωνικών κινημάτων καί τής έκβιομηχανισμένης βίας. Τελειώνει τώρα μέ τήν έκμηδένιση τών γεωγραφικών ἀποστάσεων στόν τομέα τών ἐπικοινωνιών μέ τή δικτύωση όλοκληρου του κόσμου, πού εἶχε ξεκινήσει, ὅπως εἶδαμε, ἀπό τόν προηγούμενο αἰώνα.

Σοβαρή τομή στήν ἱστορία τής Εὐρώπης ἀποτελεῖ ή κήρυξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου τόν Ἰούλιο 1914. Ἡ οικονομική πρόοδος καί οἱ πολιτιστικές κατακτήσεις τής Εὐρώπης μέ μιᾶς ἀπειλήθηκαν. Στόν πόλεμο αὐτό συγκρούστηκαν οἱ δυνάμεις τής Τριπλῆς Συμμαχίας (Γερμανία, Αὐστρία, Ἰταλία) μέ τίς δυνάμεις τής Τριπλῆς Συνεννόησης (τῆς Entente: Ἀγγλία, Γαλλία, Ρωσία) ἐνώ στό τέλος του πολέμου ἐπενέβησαν οἱ ΗΠΑ καί ἔγειραν τήν πλάστιγγα ὑπέρ τῆς Entente.

Ἦταν ἕνας πόλεμος μέ στόχους καθαρά γεωπολιτικούς, ὅπως καί οἱ προηγούμενοι Εὐρωπαϊκοί πόλεμοι -ὄχι ιδεολογικός ὅπως ὁ Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ἤ οἱ πόλεμοι τῆς θρησκευτικῆς μεταρρύθμισης. Ἀντίθετα ὅμως μέ τούς προηγούμενους Εὐρωπαϊκούς πολέμους, ἦταν μία σύγκρουση μεταξύ στρατῶν κληρωτῶν, ὄχι ἐπαγγελματιῶν στρατιωτῶν. Ἐξερράγη στό ἀποκορύφωμα ἑνός ἀνταγωνισμοῦ ἐξοπλισμῶν, ἔτσι ὥστε οἱ δύο παρατάξεις νά εἶναι περίπου ἰσοδύναμες καί, ἐνώ οἱ στρατιωτικοί ἐπιτελεῖς πίστευαν ὅτι ή σύγκρουση θά ἦταν σύντομη, διαψεύστηκαν τραγικά. Ὁ πόλεμος τών χαρακωμάτων σημάδεψε τήν Εὐρώπη δημογραφικά, πολιτικά καί ψυχικά καί δημιούργησε προβλήματα ἀναπαραγωγῆς του πληθυσμοῦ, ἄφησε τά σημάδια του στή λογοτεχνία, τήν τέχνη, ἀκόμη καί στήν ψυχιατρική.

Ὁ πόλεμος αὐτός διέλυσε τέσσερεις αὐτοκρατορίες: τή Γερμανία, τήν Αὐστρουγγαρία, τήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία καί τή Ρωσία, δημιούργησε νέα κράτη στήν Εὐρώπη (Φινλανδία, τίς τρεῖς Βαλτικές δημοκρατίες, Πολωνία, Γιουγκοσλαβία, Οὐγγαρία καί Τσεχοσλοβακία) καί τή Μέση Ἀνατολή, ἀκόμη καί Κουρδικό κράτος, καί ἐπέβαλε πρῶτον, τήν ἔννοια του διεθνούς δικαίου (προηγουμένως ἐπικρατοῦσε ή ἔννοια τῆς ἰσορροπίας τών δυνάμεως καί τῆς Συμφωνίας τῆς Εὐρώπης: Concert of Europe) καί δεύτερον στό διεθνές δίκαιο ἐπέβαλε τήν ἀρχή τῆς αὐτοδιάθεσης τών λαῶν. Προϊόν του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ἀσφαλῶς εἶναι καί τό σοβιετικό καθεστῶς στή Ρωσία, πού δημιούργησε ἕνα πόλο ιδεολογικῆς σύγκρουσης στό σκηνικό του ἀνταγωνισμοῦ γιά τήν παγκόσμια ἡγεμονία. Στή θέση δηλαδή τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας δημιουργήθηκε ἕνα πολυεθνικό κράτος μέ σκοπό τή διάδοση καί ἐπικράτηση τῆς παγκόσμιας κομμουνιστικῆς ἐπανάστασης.

Ρωσικός τύπος: Ἡ Ρωσία τὸ 1917 πέρασε στὸν κομμουνιστικὸ ὀλοκληρωτισμὸ μετὰ ἀπὸ μακρὰ παράδοση ἀπολυταρχίας, ἄλλοτε καθυστερημένης καὶ ἄλλοτε πεφωτισμένης. Τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο ἐγκατέστησε στὴ Μόσχα τὸ 1553 ὁ Ἰβάν ὁ Τρομερός, ἐνῶ τὸ 1703 ὁ Μέγας Πέτρος ἴδρυσε τὴν πρώτη ἐφημερίδα τὴν *Vedomosti* (=Gazette). Ἀποτελοῦσε τὴν ἐπίσημη ἐφημερίδα, μὲσω τῆς ὁποίας οἱ ἀξιωματοῦχοι ἐνημερώνονταν γιὰ τίς ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς εἰδήσεις σὲ μετάφραση ἀπὸ ξένες ἐφημερίδες. Κυκλοφοροῦσε σὲ 1000 φύλλα. Ἡ μεγάλη μάζα τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ ἦσαν ἀναλφάβητοι. Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ Μέγας Πέτρος προσπάθησε νὰ διαδόσει τὴν κοσμικὴ παιδεία καὶ συγκρούστηκε μὲ τὴν ἐκκλησία. Στὴ συνέχεια ἡ Μεγάλῃ Αἰκατερίνη, ὑπέρμαχος τῆς πεφωτισμένης δεσποτείας καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα ἔθεσε σὲ κυκλοφορία τὸ περιοδικὸ ποικίλης ὕλης *Vsiakaia-Vsiachina* (Every Little Thing, or Motley). Σὲ μιὰ περίοδο ἀναγέννησης τῶν γραμμάτων ὕστερα ἀπὸ περίοδο ἀντιδραστικῶν διώξεων τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν, ἐπὶ Ἀλέξανδρου I (1801-25) τὸ 1805 μιὰ ὁμάδα προοδευτικῶν διανοουμένων ἐξέδωσε τὸ περιοδικὸ *Περιοδικὸ τῶν Ρωσικῶν Γραμμάτων*, πού ζητοῦσε περισσότερες ἀτομικὲς ἐλευθερίες. Ἀλλὰ ὁ Ἀλέξανδρος I ἦταν ὁ ἐμπνευστὴς καὶ θεματοφύλακας τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Στὸ τέλος τῆς βασιλείας του ὁ τύπος εἶχε σχεδὸν ἐξαφανιστεῖ.

Μέχρι τὸ τέλος τοῦ τσαρικοῦ καθεστῶτος τὸ 1917 ἡ κοινωνικὴ ἀναταραχὴ συνυπήρχε μὲ, καὶ τροφοδοτοῦσε, τὴν ἀνάπτυξη μεταρρυθμιστικοῦ καὶ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καὶ ἀνάλογων ἐκδηλώσεων στὸ πεδίο τοῦ τύπου. Στὸ ἐσωτερικὸ ἀνθοῦσε ὁ φιλολογικὸς τύπος ἐνῶ στὴν ἐξορία ὁ ἐπαναστατικὸς. Σημαντικὸς ἐκφραστὴς τοῦ τελευταίου ἦταν ὁ Alexander Herzen, ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε τὸ 1837 στὸ Λονδίνο τὸ *Kolokol* (Κουδούνη). Τὸ 1861 ὁ μεταρρυθμιστὴς τσάρος Ἀλέξανδρος II χειραφετεῖ τοὺς παροίκους. Ὅπως ὅμως καὶ κατὰ τίς προηγούμενες δεκαετίες, ἡ φιλελευθεροποίηση τῆς Ρωσίας συνέχιζε νὰ ἀκολουθεῖ ἀντιφατικὴ πορεία. Μὲ τὴν ἐκδήλωση ἀναρχικῶν, μηδενιστικῶν καὶ ἄλλων ἐπαναστατικῶν τάσεων εἴτε στὴν πολιτικὴ πράξη εἴτε στὸν πολιτικὸν τύπο, πού τότε περνοῦσε περίοδο ἀνθισῆς, τὸ καθεστῶς κατέφευγε σὲ διώξεις.

Τὰ δεινὰ τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ἐπέτειναν τὴν λαϊκὴν δυσφορία μὲ τὸ τσαρικὸ καθεστῶς, τὸ ὁποῖο κατελύθη μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Φεβρουαρίου 1917. Πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴν κινητοποίηση αὐτὴ εἶχαν διαδραματίσει οἱ Σοσιαλδημοκράτες (Μενσεβίκοι καὶ Μπολσεβίκοι), ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἡγετικὴ φυσιογνωμία ἦταν ὁ ἐξόριστος Βλαδίμηρος Lenin, ἐκδότης τῆς ἐπαναστατικῆς ἐφημερίδας *Iskra* (Σπίθα). Ἐπίσης μετὰ τὴν κατάλυση τῆς δυναστείας τῶν τσάρων νομιμοποιήθηκαν καὶ οἱ δύο ἐφημερίδες τῶν μπολσεβίκων: ἡ *Pravda* καὶ ἡ *Isvestia*. Μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ὀκτωβρίου 1917 οἱ μπολσεβίκοι κατέλαβαν τὴν ἐξουσία γιὰ λογαριασμὸ τῶν Σοβιέτ καὶ ἀπέκλεισαν κάθε ἄλλη πολιτικὴ δύναμη ὡς ἐχθροὺς τῆς

έργατικής τάξης. Σύντομα έθεσαν υπό τόν απόλυτο έλεγχο τους τό σύνολο του τύπου, καί μετά από αίματηρό έμφύλιο πόλεμο, όλη τήν κρατική δομή.

Κάτω από τό σοβιετικό καθεστώς ό τύπος κλήθηκε νά έξυπηρετήσσει τήν ανάγκη της πολιτείας νά έλέγξει πολιτικά καί νά κινητοποιήσει παραγωγικά τό σύνολο του πληθυσμου. Τοúτο θά ήταν έφικτό μόνο μετά από ένα πρόγραμμα καταπολέμησης του αναλφαβητισμου, πού τέθηκε σέ εφαρμογή σέ όλη τήν επικράτεια. "Όταν μάλιστα, μετά τό θάνατο του Lenin τό 1924, τήν ήγεσία της χώρας ανέλαβε ό Stalin, μαζί μέ τόν κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας, τήν ένίσχυση των συγκεντρωτικών πολιτικών θεσμών καί τά πενταετή προγράμματα (από τό 1928 καί έξής), ξεκίνησαν προγράμματα ανάπτυξης καί των μέχρι τότε άγραφων έθνικών γλωσσών, πού χρησιμοποιούσαν οι πολυπληθείς έθνότητες της επικράτειας, οι όποιες έτσι απέκτησαν σύστημα γραφής καί έγιναν προσπελάσιμες στην επικοινωνία από τήν κεντρική πολιτική έξουσία. Τέλος, όλος ό τύπος μαζί μέ τό σύνολο της πνευματικής παραγωγής τέθηκε κάτω από τήν επίβλεψη καί τόν απόλυτο έλεγχο του κεντρικού όργανου, Glavlit, πού άσκοούσε έξοντωτική λογοκρισία.

Μετά τό θάνατο του Stalin τό 1953 καί τήν επικράτηση του Khrushchev τό 1958 οι άκρότητες του σταλινισμού άμβλύθηκαν. Παρόλο πού ό σοβιετικός τύπος άποτελούσε συντονισμένο όπλο για τή διεξαγωγή του Ψυχρου Πόλεμου καί πρότυπο για τίς έφημερίδες των άλλων κομμουνιστικών χωρών, παρουσίαζε μεγαλύτερη ποικιλία ειδήσεων καί ύλης από ό,τι στό παρελθόν.

Ή διάρθρωση του σοβιετικού τύπου ήταν αυστηρά ιεραρχική. Στο πρώτο επίπεδο άντιστοιχούσαν οι έφημερίδες της κεντρικής έξουσίας ανάμεσα στις όποιες ξεχώριζαν οι έξής: *Pravda* (Αλήθεια), όργανο του κομμουνιστικού κόμματος, ή *Isvestia*, όργανο της κυβέρνησης καί άλλες έφημερίδες, όργανα ύπουργείων ή δημόσιων όργανισμών καί όργανώσεων, για παράδειγμα ό Έρυθρός Άστέρας, όργανο του στρατου καί ή *Komsomolskaya Pravda*, όργανο της κομμουνιστικής όργάνωσης της νεολαίας. Στο δεύτερο επίπεδο κυκλοφορούσαν οι άντίστοιχες έφημερίδες των επί μέρους δημοκρατιών. Έτσι υπήρχε χωριστή *Pravda*, για παράδειγμα, της Ουκρανίας, χωριστή για το Ούζμπεκιστάν κλπ. Ή γενική τάση ήταν οι μέν περιφερειακές *Pravda* νά εκδίδονται στά ρωσικά, ένω οι άντίστοιχες *Isvestia* νά εκδίδονται στις κατά τόπους έθνικές γλώσσες, δηλαδή στά Ουκρανικά, Ούζμπεκικά κλπ. Στο τρίτο καί τελευταίο επίπεδο κυκλοφορούσαν οι τοπικές έφημερίδες των πόλεων καί έπαρχιών, κυρίως μέ τοπικές ειδήσεις καί μέ εξαγγελίες τοπικού ένδιαφέροντος προγραμμάτων καί οικονομικών στόχων.

Γερμανικός τύπος: Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ο γερμανικός τύπος δοκίμασε τις συνέπειες της στρατιωτικής λογοκρισίας αλλά και της οικονομικής λιτότητας, και λόγω του περιορισμού της αγοραστικής δύναμης του κοινού αλλά κυρίως λόγω των ελλείψεων σε χαρτί και άλλες πρώτες ύλες που επέβαλε ο ναυτικός αποκλεισμός. Πολλές από τις μικρές εφημερίδες αναγκάστηκαν έτσι να κλείσουν.

Μετά την ήττα της Γερμανίας στον πόλεμο εγκαινιάστηκε φιλελεύθερο καθεστώς στη χώρα, ή δημοκρατία της Βαϊμάρης, στο οποίο λειτουργούσαν ελεύθερα όλα τα κόμματα και τό καθένα είχε τις δικές του φωνές στον τύπο. Οί όροι της ειρήνης των Βερσαλλιών, ή υποχρέωση καταβολής πολεμικών αποζημιώσεων, ή γενικότερη παγκόσμια οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου, που έπληξε με ιδιαίτερη σφοδρότητα την κατεστραμμένη Γερμανία, και τό συναίσθημα έθνικης ταπείνωσης και απομόνωσης δημιουργούσαν για τή νεοσύστατη γερμανική δημοκρατία πηγές έντασης και αστάθειας.

Στά μέσα μάλιστα της δεκαετίας του 1920, όταν τήν γερμανική οικονομία είχε κυριολεκτικά διαλύσει ο πρωτοφανής πληθωρισμός του 1923, πολλές από τις παλαιές εφημερίδες δέν μπόρεσαν να επιβιώσουν και εξαγοράστηκαν από τόν Alfred Hugenberg, που δημιούργησε έτσι ένα πανίσχυρο συγκρότημα εφημερίδων, περιοδικών, τηλεγραφικού πρακτορείου και παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών. Τό συγκρότημα αυτό υποστήριζε τις έθνικιστικές ιδέες και πολιτική.

Τήν πολιτική και κοινωνική αστάθεια μπόρεσε να καρπωθεί ο Adolf Hitler και τό έθνικοσοσιαλιστικό του κόμμα, που κατέλαβε τήν εξουσία στις εκλογές του 1933. Διέθετε ως δημοσιογραφικά όργανα πολλές εφημερίδες μεταξύ των οποίων σημαντικώτερες ήσαν ο *Völkischer Beobachter* (Λαϊκός Παρατηρητής) και *Der Angriff* (Η Έπίθεση) του Joseph Goebbels, που έγινε ύπουργός προπαγάνδας στην χιτλερική κυβέρνηση. Ό Hitler όχι μόνο απαγόρευσε τις κομμουνιστικές και σοσιαλιστικές εφημερίδες και προχώρησε συστηματικά στη φήμωση κάθε αντίθετης φωνής αλλά επέβαλε τήν ιδεολογική γραμμή του ναζισμού σε όλες τις εφημερίδες καθώς και στό σύνολο της δημόσιας ζωής της χώρας. Μέ αρχηγό του έπιμελητηρίου τύπου τόν εκδότη του *Völkischer Beobachter* Max Amman απέβαλε από τό δημοσιογραφικό επάγγελμα όσους δέν μπορούσαν να αποδείξουν τήν "άρια" καταγωγή τους από τό έτος 1800 και έξης και απέκλεισε τή Γερμανία από τήν πρόσβαση σε ξένες πηγές ειδήσεων από τό έξωτερικό. Τό μεγαλύτερο μέρος των εφημερίδων έκλεισε ή υποχρεώθηκε σε εξαγορά από τό καθεστώς. Άκόμη και ο Hugenberg, άλλοτε υποστηρικτής του Hitler κατά τήν πορεία του προς τήν εξουσία, έχασε τό εκδοτικό του συγκρότημα. Έτσι ο γερμανικός λαός, ακόμη και αν τό ήθελε, δέν θά ήταν σε θέση να πληροφορηθεί τί συνέβαινε στον γύρω κόσμο.

Ἡ ἥττα τῆς Γερμανίας στὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τὸν ὁποῖο εἶχε προκαλέσει τὸ 1939, τὴν βρῆκε ἐντελῶς κατεστραμμένη ὑλικά, μὲ τίς κυριώτερες πόλεις τῆς βομβαρδισμένες σὲ ἀντίποινα τῶν ἀντίστοιχων γερμανικῶν βομβαρδισμῶν. Ἡ χώρα βρισκόταν διαιρημένη σὲ τέσσερες ζῶνες κατοχῆς ἀπὸ τῆς νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις: τὴν Ἀμερική, τὴ Γαλλία, τὴ Βρετανία καὶ τὴ Ρωσία. Τὰ πρῶτα δημοσιογραφικά φύλλα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν ἀρχῶν μὲ τὸν γερμανικὸ λαὸ στήθηκαν ἀκόμη πρὶν ἀπὸ τὴν τελικὴ πτώση τοῦ Βερολίνου, κατὰ τὴν προέλαση τῶν δυτικῶν δυνάμεων, στὸ Aachen. Καὶ στίς τέσσερες ζῶνες κατοχῆς οἱ νικήτριες δυνάμεις κυκλοφόρησαν γερμανόφωνες ἐφημερίδες, μὲ τίς ὁποῖες πρῶτα ἐπιδίωκαν νὰ ἐξηγήσουν στὸ κοινὸ τί εἶχε συμβεῖ καὶ δεύτερον νὰ ἐκπαιδεύσουν ἀξίοπιστα ντόπια στελέχη στὸ ἐκδοτικὸ ἔργο. Σύντομα ἢ κάθε ξένη δύναμη στὸ δικὸ τῆς τομέα προχώρησε στὴν ἐκχώρηση ἀδειῶν ἔκδοσης ἐφημερίδων σὲ Γερμανούς, ἀρκεῖ νὰ μὴν εἶχαν ἐργασθεῖ ὡς δημοσιογράφοι τῶν Ναζί. Μὲ τὴν ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος καὶ τὴν εὐνοϊκὴ του ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἢ ἔκδοση τῶν ἐφημερίδων ἀπελευθερώθηκε τὸ 1949 στίς 3 δυτικὲς ζῶνες. Ταυτόχρονα δημιουργήθηκε καὶ ἀνεξάρτητο γερμανικὸ πρακτορεῖο εἰδήσεων ὡς κοινοπραξία ἐφημερίδων, περιοδικῶν καὶ ραδιοσταθμῶν. Στὴ ρωσικὴ ζῶνὴ οἱ ἀρχές εὐνόησαν τὴν ἔκδοση κομμουνιστικῶν φύλλων, καὶ ἐπέβαλαν τὸ σοβιετικὸ πρότυπο στὸν τύπο.

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐξετάστηκαν οἱ δύο σημαντικώτερες περιπτώσεις ἐξέλιξης τοῦ τύπου κάτω ἀπὸ ὀλοκληρωτικά καθεστῶτα: τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ρωσίας ὑπὸ τὰ καθεστῶτα τοῦ ἐθνικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τῶν Σοβιέτ ἀντίστοιχα. Τὰ ὀλοκληρωτικά αὐτά καθεστῶτα ὑπῆρξαν προϊόντα ἀνελεύθερων ἐξελίξεων πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπικράτησή τους. Στὴ Γερμανία καὶ τὴ Ρωσία τῶν προηγούμενων αἰώνων οἱ ἐλευθερίες εὐρίσκοντο ὑπὸ συνεχῆ διωγμὸ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἀμερική, ἀκόμη καὶ τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης εἶχε γνωρίσει συντομώτερες ἢ διαρκέστερες ἡμέρες. Ἰδιαίτερα στὴν περίπτωση τῆς Γερμανίας ἀναφέρθηκαν οἱ συνέπειες τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων πάνω στὴν ἐξέλιξη τῆς δημοσιογραφίας.

Κεφάλαιο 8

Ό τύπος στόν 20ό αιώνα: Γαλλία στίς δοκιμασίες τών παγκοσμίων πολέμων

Στό κεφάλαιο αυτό εξετάζονται οι εξελίξεις στή Γαλλία κατά τόν 20ό αιώνα. Ή Γαλλία γνώρισε τήν ελεύθερη ανάπτυξη του τύπου από τήν πτώση του Ναπολέοντα ΙΙΙ καί τήν ίδρυση τής Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας, τό φιλελεύθερο άβασίλευτο καθεστώς, πού λειτουργούσε μέχρι τήν κατάκτηση τής Γαλλίας από τούς Nazi τό 1940. Μόνο οι ανάγκες ασφάλειας του πρώτου παγκοσμίου πολέμου κατέστησαν άπαραίτητη τή θέσπιση ενός νόμου για "τίς άδιακρισίες του τύπου" καί σύντομα καί τήν έπιβολή στρατιωτικής λογοκρισίας, τήν όποία οι πολιτικοί βρήκαν χρήσιμο να τήν αξιοποιήσουν για να προστατεύσουν έαυτούς από τήν κριτική τών ένεργειών τους.

Οί συνθηκες έκδοσης καί κυκλοφορίας έφημερίδων κατά τή διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στή Γαλλία ήσαν ιδιαίτερα δύσκολες. Πρώτον τόσο τό προσωπικό τών έφημερίδων, όσο καί οι άναγνώστες έκαλούντο συνεχώς στο μέτωπο. Δεύτερον, τό πολεμικό μέτωπο, δηλαδή τά χαρακώματα, βρισκόταν μέσα στο γαλλικό έδαφος με συνέπεια τήν πλήρη διάλυση τής γαλλικής οικονομίας: ούτε άντικείμενο διαφημίσεων υπήρχε, ούτε συγκοινωνίες για τή διανομή του τύπου, ούτε έπάρκεια χαρτιού, τό όποιο μοιραζόταν με δελτίο. Κάτω από τίς συνθηκες αυτές πολλά έντυπα υποχρεώθηκαν να αναστείλουν τήν έκδοσή τους.

Τό γενικότερο κλίμα πού αποτυπωνόταν στίς έφημερίδες ήταν ό,τιδήποτε μπορούσε να τονώσει τό ήθικό τών Γάλλων, λίγες άσχημες ειδήσεις καί περισσότερες αισιόδοξες, κατά τίς έπιθυμίες τών κυβερνήσεων. Οί λίγες έφημερίδες, πού τολμούσαν να ασκήσουν κριτική για κακούς χειρισμούς ή άνεπάρκεια καί όλιγωρία τής κυβέρνησης, τιμωρόντο με πρόσκαιρη άναστολή τής κυκλοφορίας τους, όπως συνέβη με τήν έφημερίδα του μετέπειτα πρωθυπουργού Georges Clemenceau *L'homme libre*, πού μετά από τήν τιμωρία του εξεδόθη με τόν τίτλο *L'homme enchaîné*. Ό Georges Clemenceau ήταν ό ριζοσπάστης πολιτικός στήν έφημερίδα του όποίου *Aurore* ό Emile Zola δημοσίευσε τό άρθρο του "Κατηγορώ" για να υπερασπιστεί τό δίκαιο του άδικα τιμωρημένου με άπόταξη καί έξορία άξιωματικού Dreyfuss στήν πολύκροτη υπόθεση Dreyfuss, πού για πολλές δεκαετίες δίχασε τή Γαλλία. Ό Clemenceau επίσης ήταν εκείνος πού τό Νοέμβριο 1917 ανέλαβε τήν πρωθυπουργία τής Γαλλίας για να τήν όδηγήσει στήν τελική νικηφόρα προσπάθεια έναντίον του εισβολέα γερμανικού στρατού. Ήταν ό πρωθυπουργός πού φιλοξένησε τή διάσκεψη τής ειρήνης στίς Βερσαλλίες στήν όποία επιδίωκε να επιβάλει έξοντωτικούς όρους στή Γερμανία, ώστε να μήν είναι ξανά σε θέση να απειλήσει τή

Γαλλία. Για την αδιαλλαξία των θέσεών του, την οποία παρέκαμψε ο πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow Wilson, ονομάστηκε Τίγρης.

Ἡ μεταπολεμική ανοικοδόμηση τῆς Γαλλίας ἦταν ἐπίπονη. Ἡ λογοκρισία σταμάτησε, ἀλλὰ τὸ χαρτί ἦταν ἀκριβὸ και οἱ ἐφημερίδες ἐπίσης ἀκριβές. Ὁ πληθωρισμὸς καθιστοῦσε τοὺς μισθωτοὺς φτωχότερους ἐνῶ μιὰ σειρά ἀπὸ ἀπεργίες, μερικές μὲ κομμουνιστική ὑποστήριξη, ἔπληξαν ἀκόμη περισσότερο τὶς ἐφημερίδες ὡς ἐπιχειρήσεις. Σημαντικώτερη ἀπὸ ὅλες ἦταν ἡ ἀπεργία τοῦ 1921 στὸ Παρίσι, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας συνασπίσθηκαν οἱ ἐφημερίδες γιὰ νὰ ἐκδόσουν μιὰ κοινὴ ἐφημερίδα, τὴν *La Presse de Paris*.

Ἡ διαφήμιση ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀποτελεῖ στὴ Γαλλία δευτερεύουσα πηγὴ ἐσόδων γιὰ τὸν τύπο, ἐνῶ ἡ διαφημιστικὴ ἀγορὰ τῶν ἐφημερίδων κατὰ πάνω ἀπὸ 80% βισκόταν ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Havas καὶ ἔπρεπε νὰ μοιραστῆ σὲ πολλὰ ἔντυπα. Ἔτσι λίγες μεγάλες ἐφημερίδες κρατοῦσαν τὴν ἀνεξαρτησία τους καὶ ἔδιναν ξεχωριστὴ σημασία καὶ στὴ διεθνὴ εἰδησεογραφία καὶ τὶς σχετικὲς ἀναλύσεις ἔμπειρων σχολιαστῶν, γιὰ τὴν ὁποία ἡ ἐνισχυμένη μεταπολεμικὴ θέση τῆς Γαλλίας στὶς εὐρωπαϊκὲς ἰσορροπίες, προκαλοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ. Τέτοιες ἀνεξάρτητες ἐφημερίδες ἦσαν ἡ παλαιὰ *Figaro* καὶ ἡ καινούργια ἀπογευματινὴ ἐφημερίδα *Paris Soir*, πού πρωτοκυκλοφόρησε τὸ 1920 καὶ τὸ 1939 εἶχε ἐπιτύχει τὴ μεγαλύτερη κυκλοφορία στὴν ἠπειρωτικὴ Εὐρώπη μὲ 2,000,000 φύλλα.

Τὸ μεγαλύτερο πλῆθος ὁμῶς τῶν γαλλικῶν ἐφημερίδων παρέμενε οἰκονομικὰ ἐξαρτημένο ἀπὸ ξένα πολιτικά ἢ καὶ μεγάλα οἰκονομικὰ συμφέροντα. Π.χ. ἡ ἐθνικιστικὴ *Le Matin* τοῦ ἐπιχειρηματία Maurice Bunau Varilla, ἰδιοκτῆτη τῆς σιδηροδρομικῆς ἐταιρείας τοῦ Congo, ὁ ὁποῖος ξεκίνησε μέσα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα του ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ Λεοπόλδου τοῦ Βελγίου, τὴν ὁποία ἐκστρατεία σταμάτησε μόλις ἡ ἀποικία τοῦ Βελγικοῦ Κονγκό ἐξαγόρασε τὶς σιδηροδρομικὲς του μετοχές σὲ ὑψηλὴ τιμὴ. Ἐπίσης ὁ βιομήχανος Jean Hennessy (τῶν cognac) ἐξαγόρασε τὴν ἐφημερίδα *Le Quotidien* καὶ τὴ μετέτρεψε σὲ ὄργανο τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ κινήματος. Τὸ εἰδησεογραφικὸ πρακτορεῖο Havas ἐξάλλου ἔπαιρνε κάθε χρόνο μυστικὰ κρατικὰ κονδύλια, ὅπως καὶ ἄλλες ἐφημερίδες, γιὰ νὰ παρουσιάζουν τὶς εἰδήσεις κατὰ τὶς ἐπιθυμίες τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης. Ὄταν τὸ 1933 ἀνέβηκε ὁ Hitler στὴν ἐξουσία, ὁ γαλλικὸς τύπος ἀποδείχθηκε ἰδιαίτερα εὐάλωτος στὴ γερμανικὴ προπαγάνδα καὶ τὰ γερμανικὰ χρήματα. Πάλι στὸ φαινόμενο αὐτὸ ἡ ἐφημερίδα *Le Matin* πρωταγωνιστοῦσε. Ἐγιναν προσπάθειες ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις τοῦ Leon Blum, τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετώπου πού κέρδισε τὶς ἐκλογές τοῦ 1936, ἀλλὰ καὶ τοῦ Daladier, δηλαδή τούς συντηρητικὸς πού ἀνέλαβαν τὸ 1939, οἱ ὁποῖοι προσπάθησαν νὰ πάρουν μέτρα κατὰ τῆς διαφθορᾶς τοῦ τύπου.

Τόν Ιούνιο 1940 οί Γερμανοί κατέλαβαν τό Παρίσι καί ἐγκαθίδρυσαν κατοχικές ἀρχές. Στή νότιο Γαλλία ἐπιβλήθηκε ἡ φιλογερμανική κυβέρνηση συνεργατῶν τοῦ Vichy ὑπό τόν στρατηγό Henri Pétain καί τόν πρωθυπουργό Pierre Laval. Οἱ μόνες Παρισινές ἐφημερίδες, πού κυκλοφόρησαν ἀμέσως μετά τήν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν ἦσαν ἡ *Le Matin* τοῦ Maurice Bunau Varilla καί ἡ *Paris Soir*, ἡ ὁποία συνέχισε τήν ἔκδοσή της κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Joseph Schleisse, μέχρι τότε ὑπαλλήλου τοῦ ἀνεγκυστήρα τῆς ἐπιχείρησης, πού παρουσιάστηκε μέ γερμανική στρατιωτική στολή. Σύντομα ἐφανίστηκαν καί ἄλλες ἐφημερίδες, ὅλες ὑπό γερμανική διεύθυνση μέ ἐπιτελεῖα συνεργατῶν. Τό γαλλικό ἀναγνωστικό κοινό σύντομα κατάλαβε ὅτι αὐτές δέν ἦσαν οἱ ἐφημερίδες πού γνώριζε ἀπό παλαιά, ἀλλά ὄργανα τῶν ἀρχῶν κατοχῆς, χωρίς τήν παραμικρή ἀξιοπιστία.

Ἀπό τίς πρῶτες ἡμέρες τῆς γερμανικῆς κατοχῆς παρουσιάστηκαν στό Παρίσι καί τή γαλλική ἐπαρχία οἱ πρῶτες παράνομες ἀντιστασιακές ἐφημερίδες, χειρόγραφες ἢ δακτυλογραφημένες, πού τυπώνονταν καί κυκλοφοροῦσαν μέ κίνδυνο σύλληψης, βασανισμοῦ καί θανάτου τῶν συντελεστῶν τους. Γιά παράδειγμα ὅλο τό προσωπικό τοῦ παρισινοῦ φύλλου *Pantagruel* συνελήφθη ἀπό τούς Γερμανούς καί ἐστάλη στό ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα. Τά παράνομα αὐτά ἔντυπα περιεῖχαν εἰδήσεις γιά τίς πολεμικές ἐπιτυχίες τῶν συμμάχων, ἀναφορές γιά τίς γερμανικές ὀμότητες, τοπικές ἀντιστασιακές εἰδήσεις καί ὅ,τι μπορούσε νά τονώσει τό φρόνημα καί τήν ὀργή τῶν Γάλλων καί νά διαψεύσει τή γερμανική προπαγάνδα.

Μέσα ἀπό τά φύλλα τοῦ ἀντιστασιακοῦ τύπου γιά πρώτη φορά ἡ γαλλική δημοσιογραφία παρουσίαζε ἕνα ἡρωικό καί ἀνεξάρτητο πρόσωπο. Ἡ διαδικασία παραγωγῆς τῶν ἐφημερίδων σταδιακά ὀργανώθηκε καλλίτερα. Τά τυπογραφεῖα ἦσαν κατ' ἀνάγκη μικρά ὥστε νά μποροῦν νά κρυφτοῦν καί νά μεταφερθοῦν σέ περίπτωση κινδύνου. Τό χαρτί ἦταν εἶδος σπάνιο, στό ὁποῖο οἱ Γερμανοί εἶχαν ἐπιβάλει διατίμηση, ἐπομένως, ἂν κανεῖς εἶχε χρήματα, μπορούσε νά τό βρεῖ στή μαύρη ἀγορά. Οἱ ἀντιστασιακές ὀργανώσεις διέθεταν χρήματα γιά τήν ἀγορά τοῦ χαρτιοῦ, χρήματα πού τούς ἔστελναν εἴτε ἡ ἐξόριστη κυβέρνηση ἀπό τήν Ἀλγερία, εἴτε ἡ ὀργάνωση τοῦ Charles de Gaulle ἀπό τό Λονδίνο. Τή διανομή τῶν ἐφημερίδων κατηύθυνε ἡ ἐντολή πού βρισκόταν τυπωμένη σέ πολλές ἀπό αὐτές, νά μήν καταστρέφεται τό φύλλο, νά μή φυλάσσεται ἀλλά νά κυκλοφορεῖ. Πρός τό τέλος τῆς περιόδου τῆς κατοχῆς εἶχαν διαμορφωθεῖ περιφερειακές ζῶνες κυκλοφορίας τῶν ἐφημερίδων, οἱ ὁποῖες παρά τούς κινδύνους, εἶχαν ἐπιτύχει ἀρκετά τακτική ἔκδοση. Τέτοιες ἐφημερίδες ἦσαν ἡ *France Tireur*, *Résistance*, *Parisien Libéré*, ἡ σοσιαλιστική *Populaire*, ἡ κομμουνιστική *L'Humanité*, ἡ συντηρητική *L'Aurore* καί ἡ Γκωλλική *Combat*.

Τίς παραμονές της απελευθέρωσης ή προσωρινή γαλλική κυβέρνηση στην Άλγερία είχε καταστρώσει σχέδια για την αναμόρφωση του γαλλικού τύπου μετά την αποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων κατοχής. Οί αντιστασιακές όμως οργανώσεις μέσα στη Γαλλία είχαν δημιουργήσει ένα δικό τους συντονιστικό όργανο, την Έθνική Όμοσπονδία Άντιστασιακών Έφημερίδων, ή οποία είχε ήδη καθορίσει πώς θα γινόταν ή κατανομή των τυπογραφικών εγκαταστάσεων μόλις θα αποχωρούσαν οί Γερμανοί. Πέντε ήμέρες πριν από την παράδοση του Παρισιού εμφανίστηκαν στην πρωτεύουσα τά πρώτα φύλλα της ελεύθερης Γαλλίας και κάθε μέλος της όμοσπονδίας γνώριζε τί ακριβώς έπρεπε νά πράξει.

Ή μεγάλη έκδοτική δραστηριότητα των πρώτων χρόνων μετά την απελευθέρωση, όταν κάθε αντιστασιακή και πολιτική όργάνωση διέθετε δική του έφημερίδα, περιοριζόταν από την ανεπάρκεια του χαρτιού, τό όποιο μοιραζόταν μέ δελτίο. Οί έφημερίδες ήσαν μικρού σχήματος μονόφυλλες. Μάλιστα κατά τή διάρκεια της κρίσιμης μάχης των Άρδεννών τό Δεκέμβριο του 1944, όταν οί συμμαχικές δυνάμεις λίγο έλειψε νά καμφθούν από τους Γερμανούς, οί έλλείψεις ήσαν τέτοιες, πού σε μία περίπτωση δύο αντίθετες μεταξύ τους έφημερίδες εκδόθηκαν μαζί στις δύο όψεις ενός φύλλου χαρτιού, από τίς όποιες επιτίθεντο ή μία έναντίον της άλλης.

Γιά νά εξασφαλιστεί ή ανεξαρτησία των μεταπολεμικών έφημερίδων από τίς προπολεμικές ύποπτες πηγές χρηματοδότησης όρίστηκε ύψηλή τιμή κάθε φύλλου στά 2 γαλλικά φράγκα. Στίς δυσκολίες πρέπει νά προστεθεί και ή λογοκρισία, πού εξακολούθησε για μερικούς μήνες ακόμη και μετά την ήττα των Γερμανών και προκάλεσε όξύτερες αντιδράσεις στον τύπο, έτσι ώστε καταργήθηκε τό Σεπτέμβριο του 1945.

Σοβαρό πρόβλημα για την εξομάλυνση της κατάστασης στο γαλλικό τύπο μετά την απελευθέρωση της Γαλλίας αποτέλεσε και ή τύχη των έφημερίδων, πού είχαν συνεργαστεί με τον κατακτητή ή πού είχαν ύποχρεωθεί νά του παραδώσουν τά τυπογραφεία τους. Στην αρχή οί εγκαταστάσεις τους κατελήφθησαν από τίς έφημερίδες των αντιστασιακών όργανώσεων. Άκολούθησαν όμως δίκες, στις όποιες άλλοι παλαιοί εκδότες καταδικάστηκαν για συνεργασία με τον έχθρο, ενώ άλλοι άθώωθηκαν. Τήν κατάσταση περιέπλεκε και ή αντιφατική αντιμετώπιση των γαλλικών κυβερνήσεων. Οί πρώτες σοσιαλιστικές κυβερνήσεις ευνουούσαν την απαλλοτρίωση των τυπογραφείων αυτών με όνομαστικό τίμημα και την παράδοσή τους στις αντιστασιακές έφημερίδες. Ή συντηρητική κυβέρνηση του Schumann, πού επικράτησε τό 1947, ανέστειλε τή σχετική νομοθεσία των σοσιαλιστών και οί παλαιοί ιδιοκτήτες, όσοι δέν είχαν καταδικαστεί ως συνεργάτες των Γερμανών, επέστρεψαν στις εγκαταστάσεις τους.

Ἡ μεταπολεμική ανάκαμψη τοῦ γαλλικοῦ τύπου ἐπιτεύχθηκε σταδιακά μέ τή γενικώτερη πρόοδο τῆς γαλλικῆς οἰκονομίας κατά τή δεκαετία τοῦ 1950, πού σημειώθηκε χάρι στα ἀποτελέσματα τοῦ σχεδίου Marshall γιά τήν οἰκονομική ἀνασυγκρότηση τῆς Εὐρώπης. Παρά τίς δυσκολίες καί τήν αὐξηση τοῦ κόστους καί τῆς τιμῆς πώλησης τῶν ἐφημερίδων, ἡ ἀνάκαμψη τῆς οἰκονομίας τῆς ἀγορᾶς ἐξασφάλισε σιγά σιγά ἔσοδα ἀπό διαφήμιση προϊόντων. Ἐπίσης οἱ Γάλλοι ἀναγνώστες διατήρησαν γιά ἀρκετό διάστημα μετά τό τέλος τοῦ πολέμου τή συναισθηματική τους πρόσδεση στά ἐπαρχιακά φύλλα, πού ὡς ἀντιστασιακές ἐφημερίδες τούς εἶχαν βοηθήσει κατά τήν περίοδο τῆς κατοχῆς.

Κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου στό μέν Λονδίνο δημιουργήθηκε ὡς γαλλικό πρακτορεῖο διανομῆς εἰδήσεων ἡ Agence Française Indépendante, ἐνῶ στήν Ἀλγερία λειτούργησε ἡ Agence France Afrique. Μετά τήν ἀπελευθέρωση ἰδρύθηκε ὡς ὄργανισμός μέ κρατική ἐπιδότηση ἡ Agence France Presse, ἡ ὁποία ἀπό τό 1957 ἀπέκτησε τήν ἀνεξαρτησία της ἀπό τό κράτος καί ἔτσι ἐνίσχυσε τήν ἀξιοπιστία της καί τό διεθνές της κύρος ὡς εἰδησεογραφικό πρακτορεῖο.

- - -

Κεφάλαιο 9

‘Ο τύπος στόν 20ό αιώνα: ‘Αγγλία - Τά μεγάλα έκδοτικά συγκροτήματα

Σταθμός για τό Βρετανικό τύπο υπήρξε ή έκδοση τής λαϊκής έφημερίδας *Daily Mail* τό 1896 από τόν Alfred Harmsworth. ‘Ακολούθησε σειρά άλλων παρόμοιων φύλλων πού άπευθύνονταν στήν ίδια αναγνωστική άγορά, ύπολογίσιμο τμήμα τής όποίας άποτελοΰσαν οί γυναίκες. Τό έπιτυχημένο έγγείρημα τοΰ Harmsworth άκολούθησαν καί άλλοι εκδότες, όπως ό Arthur Pearson, πού τό 1900 έξέδωσε τήν *Daily Express*. Πρώτη ή έφημερίδα αΰτή διαφοροποιήθηκε από τίς άλλες έφημερίδες πού δημοσίευαν τίς διαφημίσεις τους στήν πρώτη σελίδα καί κάλυψε τή δική της πρώτη σελίδα μέ ειδήσεις. ‘Ο Harmsworth στη συνέχεια κυκλοφόρησε στά 1903 τήν *Daily Mirror*, άρχικά μόνο για γυναίκες καί κατόπιν για μικτό κοινό αλλά μέ πολλή εικονογράφηση καί σε μικρό σχήμα (tabloid).

Οί εξέλιξεις αΰτές στό χώρο τοΰ λαϊκού τύπου συνέπιπταν μέ τήν μεγάλη κρίση πού έπληττε εκείνη τήν έποχή τούς *Times*, τή μεγάλη αΰτή ήμερήσια έφημερίδα τοΰ Λονδίνου. Μετά από τήν πτώση τής κυκλοφορίας της λόγω τής κυκλοφορίας τής *Daily Telegraph* από τό 1855, οί πωλήσεις τών *Times* καί κατά συνέπεια τό μερίδιό τους στήν άγορά τών διαφημίσεων έλαττώθηκαν σημαντικά. Τό 1887 υπέπεσαν σέ ένα σοβαρό σφάλμα δημοσιεύοντας έπιστολή τοΰ Ιρλανδοΰ ήγέτη Charles Stewart Parnell, ή όποία άποδείχθηκε πλαστή. Τό πλήγμα στήν άξιοπιστία τής έφημερίδας σημάδεψε τήν παραπέρα πορεία τής έφημερίδας, ή κυκλοφορία της έπεσε στά 38,000 φύλλα ενώ τά χρέη της ύποχρέωσαν τόν πρόεδρο τής έφημερίδας John Walter III νά άναζητήσει άγοραστές. Τό 1908 ό John Walter III καί ό Alfred Harmsworth, ό ισχυρός άνδρας τοΰ λαϊκού τύπου, συμφώνησαν για τήν πώληση τής ιστορικής έφημερίδας καί τήν κάλυψη τών χρεών της, γεγονός πού προκάλεσε άναταραχή στή βρετανική κοινωρία. Διαψεύδοντας όμως τούς φόβους πολλών, ό Harmsworth έδειξε σεβασμό στήν παράδοση τής έφημερίδας, διατήρησε στή θέση τους τά στελέχη τής έφημερίδας, όπως τόν πρόεδρο John Walter III καί τόν άρχισυντάκτη George Buckle. Μετά όμως τό θάνατο τοΰ Buckle, τό 1912 ό Harmsworth τοποθέτησε στή θέση τοΰ άρχισυντάκτη τόν ικανότατο καί δυναμικό George Geoffrey Dawson, ό όποιος κατόρθωσε νά ξαναφέρει τούς *Times* στή θέση άξιοπιστίας, κύρους αλλά καί πολιτικής έπιρροής πού τούς χαρακτήριζαν τήν έποχή τής άκμής τους. ‘Ο Dawson ήταν ιδιαίτερα ισχυρός κατά τή διάρκεια τοΰ μεσοπολέμου, έθεσε τήν προσωπική του σφραγίδα στήν έφημερίδα καί υπήρξε προσωπικός φίλος τών πρωθυπουργών Stanley Baldwin καί Neville Chamberlain. ‘Ο Dawson ύποστήριξε τήν πολιτική τοΰ τελευταίου για συμβιβαστική στάση προς τόν Hitler καί διατήρησε τή θέση τοΰ άρχισυντάκτη τών *Times* ώς τό 1941.

Πρίν από τήν ἔκρηξη τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ἐκτός ἀπο τούς *Times*, σοβαρές ἡμερήσιες ἐφημερίδες τοῦ Λονδίνου ἦσαν καί ἡ *Daily Telegraph* καί ἡ *Morning Post*.

Κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου ἡ σχέση πολιτικῆς ἐξουσίας τύπου πέρασαν κρίση, καθώς ἡ κυβέρνηση καί ἡ στρατιωτική ἡγεσία κρατοῦσαν τούς δημοσιογράφους μακριά ἀπό τά πεδία τῶν μαχῶν καί τά μέτωπα καί ἐφάρμοζαν λογοκρισία. Ἡ κακή ἔκβαση τοῦ πολέμου προκάλεσαν τήν προσωπική παρέμβαση τοῦ ἐκδότη τῆς *Daily Mail* καί τῶν *Times*, Alfred Harmsworth. Μέ ἄκρα μυστικότητα ἔστειλε στό δυτικό μέτωπο τόν στρατιωτικό ἀνταποκριτή τῶν *Times*, συνταγματάρχη A' Court Repington, καί μέ τίς διαπιστώσεις του, ἐπιτέθηκε τόν Μάϊο τοῦ 1915 μέσα ἀπό τήν ἐφημερίδα του *Daily Mail*, κατά τῆς στρατιωτικῆς ἡγεσίας καί ἰδίως κατά τοῦ ἀρχιστρατήγου Kitchener, γιά κακή προετοιμασία καί κακό ἐξοπλισμό τοῦ στρατοῦ μέ ἀπαρχαιωμένο ὄπλισμό, καθιστώντας τους ὑπεύθυνους γιά τίς τρομακτικές ἀπώλειες τοῦ βρετανικοῦ λαοῦ. Ἡ στάση τοῦ Harmsworth συνάντησε ἐχθρότητα τῆς πολιτικῆς καί οικονομικῆς ἡγεσίας τῆς Βρετανίας, ἀλλά αὐτός ἐπέμεινε πεισματικά στή σταυροφορία του καί τελικά συνετέλεσε ἀποφασιστικά στήν πτώση τῆς κυβέρνησης Asquith καί στήν ἄνοδο στήν ἐξουσία τοῦ Lloyd George. Αὐτός, μαζί σέ συνεργασία μέ τούς Γάλλους καί τούς Ἀμερικανούς, ἀνέστρεψε τήν τύχη τοῦ πολέμου.

Σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης ἡ μεταπολεμική κυβέρνηση τοῦ Lloyd George ἀπένειμε τίτλους εὐγενείας τόσο στόν Alfred Harmsworth (στό ἐξῆς λόρδο Northcliffe), ὅσο καί στόν ἀδελφό του Harold (λόρδο Rothermere) ἀλλά καί στόν Καναδό μεγιστάνα τοῦ τύπου Maxwell Aitken, ἐκδότη τῆς *Daily Express* (βαρόνο Beaverbrook). Καί οἱ τρεῖς εἶχαν συμβάλει μέσω τῶν παρασκευηθῶν τους ἐνεργειῶν ἀλλά καί μέ τήν ὑπό τόν ἔλεγχό τους δημοσιογραφία στήν κυβερνητική ἀλλαγή πού εἶχε ἐπισπεύσει τό τέλος τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου.

Ἡ οικονομική κρίση τοῦ μεσοπολέμου ἔφερε τή συνένωση πολλῶν ἐντύπων κάτω ἀπο τά μεγάλα ἐκδοτικά συγκροτήματα τῶν "βαρόνων τοῦ τύπου" μέ σημαντικώτερους τους Rothermere (εἶχε διαδεχθεῖ τόν Northcliffe μετά τό θάνατό του), Beaverbrook, Berry, Cadbury καί Hulton. Τά συγκροτήματα αὐτά κατεῖχαν μετοχές στόν ἡμερήσιο τύπο τοῦ Λονδίνου, τῶν ἐπαρχιῶν καί στόν περιοδικό τύπο. Ἡ μεγάλη ὑφεση τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, ἡ ἀνεργία καί ἡ πτώση τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, ἀλλά καί ἡ κόπωση ἀπό τήν πολιτική συνετέλεσαν στή μεγάλη πτώση τῆς κυκλοφορίας κυρίως τῶν λαϊκῶν ἐφημερίδων. Οἱ τρεῖς σημαντικώτερες ἀπό αὐτές ἐπιδόθηκαν σέ ἕναν ἀνταγωνισμό, πού ὀνομάστηκε "πόλεμος τῆς κυκλοφορίας". Συγκεκριμένα προσέφεραν στούς ἀναγνώστες τους κουπόνια γιά τήν ἀπόκτηση διάφορων ἀντικειμένων οἰκιακῆς χρήσης καί ἔτσι ἀγόραζαν ἀναγνωστικό κοινό. Ὁ πόλεμος ὅμως τῆς κυκλοφορίας ζημίωσε ἀκόμη περισσότερο τίς ἐφημερίδες αὐτές.

Μετά τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ή παραπέρα συγκέντρωση τοῦ τύπου στά χέρια λίγων συγκροτημάτων ἀνησύχησε τήν πολιτική ήγεσία, ή όποία ἀπό τό 1947 καί μετά ἀνέθεσε σέ τρεῖς διαδοχικές βασιλικές ἐπιτροπές νά ἐξετάσουν κατά πόσο ή συγκέντρωση αὐτή περιόριζε τήν ἐλευθερία τῆς δημοσιογραφικῆς ἔκφρασης. Τά πορίσματα τῶν ἐπιτροπῶν κατέληγαν στό συμπέρασμα ὅτι ὁ περιορισμός τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς δέν ἔφτανε σέ ἀνησυχητικούς βαθμούς. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἐνῶ τό 1948 τά τρία μεγαλύτερα ἐκδοτικά συγκροτήματα ἤλεγχαν τό 43% τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, τό 1974 τό ποσοστό αὐτό ἔφτανε τό 65%. Ἐπίσης στό πλαίσιο ἐνός νέου παγκόσμιου ἀνταγωνισμοῦ, τά ἐκδοτικά συγκροτήματα ἄρχισαν νά ἀποτελοῦν μονάδες μεγαλύτερων καί πανίσχυρων πολυεθνικῶν ἐταιριῶν μέ διασπορά τῶν συμφερόντων τους στό πεδίο τοῦ βιβλίου, τῆς ψυχαγωγίας, τῶν τηλεπικοινωνιῶν, τοῦ ἐμπορίου, τῶν κατασκευῶν, πετρελαίου κλπ.

- - -

Βιβλιογραφικά βοηθήματα

Bellanger, Godechaut, Giral, and Perront. *Histoire générale de la presse française*. Paris, 1969-70.

Boyce, George, James Curran, and Pauline Wingate, eds. *Newspaper History from the Seventeenth Century to the Present Day*. Press Group of the Acton Society. Constable: London, 1978.

Cranfield, G.A. *The Press and Society : From Caxton to Northcliffe*. New York, 1978.

Eisenstein, Elizabeth L. *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. 1983. Canto. Cambridge University Press: Cambridge, 1993.

Howard, Philip. *We Thundered Out : 200 Years of The Times, 1785-1985*. Times Books: London, 1985.

Mastoridis, Klimis. *Casting the Greek Newspaper*. ELIA: Thessaloniki, 1999.

Olson, Kenneth. *The History Makers: The Press of Europe from Its Beginnings Through 1965*. Louisiana State University Press, 1966.

Smith, Anthony. *The Newspaper : An International History*. Thames and Hudson: London, 1979.

Κανδυλάκης, Μανώλης. *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης. Συμβολή στην Ιστορία του Τύπου. Α' Τουρκοκρατία*. University Studio Press: Θεσσαλονίκη, 1998.

Μάγερ, Κώστας. *Ίστορία του ἑλληνικοῦ τύπου*. Ἀθήνα, 1957-60.